

ԳԱՆՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆ ԵՐՈՒՍԱԼԷՍԻ ՀԱՅ ԳԱՅԵՐԱՐԳՈՒԹՅԱՆ
ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ 1947

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	ԵՐԵՎԱՆ
— Սփիւռք եւ Գրականութիւնը (2).	401
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
— Սրժկ' խօսքեր.	406
ԿՐՕՆԱ-ԻՄԱՍՏԱՍԽԱՆԱԿԱՆ	
— Կեանքին վերաբերեալ հարցեր — Իսկայր (1).	409
Հայաստանեայց եկեղեցին (4).	411
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ	
— Տա՛ր մեզ, ո՛վ հաւ.	415
— Խորհուրդին մեզ իրիկուան.	416
Արեւելահայ բանասիրութիւնը եւ էջմիածին.	417
ԲԱՆԱՍԽԱԿԱՆ	
— Հռիփսիմ եւ Գալիանէ կոյսե՛ր Սպանիոյ մէջ.	420
ՂԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ	
— Տիեզերական լեզու.	422
ԲԱՐՈՅԱՆՕՍԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԽԱՆԱԿԱՆ	
— Քիրեկարդ.	426
ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ	
— Կարմիր ասպատակի օրագրէն.	430
Ներգաղթ Պաղեստինէն.	431
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ	
— Ամսօրեայ լուրեր.	432

Բ Ա Ժ Ն Ե Գ Ի Ն

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգրինն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆՆԻԿ Է

Հասցէ՝ *Rédaction de la Revue Arménienne SION*
Patriarcat, Arménien, Jérusalem-Palestine

Ս Ի Ո Ն

ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1947

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 11

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՓԻՒՈՔ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

2

ԹԱՏՐՈՆ. — Սփուռքի գրականութիւնը իր անցնող քառորդ դարու շրջանին, առանց ուրացման դոյզն զգացումի, կարելի է ըսել թէ չունեցաւ քաճաղութիւնը: Անկա չծնած մեռել երեխան է (*mort-né*) ինչպէս կ'ըսեն: Ասիկա ոչ միայն որովհետեւ տրաման գերազանցօրէն պայմանաւոր է ընկերութեամբ, ընկերային եւ քաղաքական ազատութեամբ, մթնոլորտին մէջը մեծ ժողովուրդներու, մեծ յաղթանակներու եւ խանդավառութեան (գերութիւնը հոգեկան անհրազատ մթնոլորտ կը ստեղծէ թատերական գրականութեան մը զարգացումին), այլ անոր համար մանաւանդ, վասնզի թատերգութիւնը ամենէն դժուար սեռն է գրելու արուեստին, ամենէն բազմապատհանը եւ ամենէն մասնակի հանգամանքներու կարօտը, որոնք միշտ պակեցեան մեզի մեր աշխարհաբար գրականութեան հարկւրամեայ կեանքին երկայնքովը, մասնաւորաբար քաղաքական, ընկերային աննպաստ դէպքերու կարգադրութեամբ:

«Հայրենիք Ամառգիրք» հրատարակեց Լ. Շանթի, Գասպարեանի, Օշականի եւ ուրիշներու տրամաններ, որոնք ոչ ժողովուրդէն կուգային եւ ոչ ալ ժողովուրդին կ'երթային հարկադրաբար: Նոյնը կարելի է ըսել առանձնաբար մասնաւոր հատորներով հրատարակուածներուն համար: Անշուշտ թէ Շանթը եւ Օշականը իրենց գրածը գիտցող արուեստագէտներ են, սակայն երկուքն ալ իրենց թատրոնով չեն ուղղուիր հասարակութեան, եւ տակաւին մենք չունեցանք նոյնիսկ գերասանը որ այդ արուեստագէտներու մտապատկերները կամ ստեղծագործութիւնները կարենար բեմին վրայ կենդանակերպել: Շանթի խաղերը հակառակ իրենց խորհրդապաշտ, ռոմանթիկ եւ ազգայնաշունչ նկարագրին, մեզի շատ քիչ անգամ կը տանին համամարդկային մեծ հարցերու եւ յղացքներու լոյսին եւ զգացումին: Իսկ Օշականի խաղերը մեր բեմին եւ կեանքին անընդունելի կը մնան, որուած ըլլալով իր տաղանդին զարաւղի նկարագիրը: Խաղ մը կը կործանէ ինքզինքը երբ կը զարաւղի հասարակութեան ընկալչութենէն: Մենք կը հաւատանք հայ թատրոնին, արժէքներ են Սունդուկեանց, Շիրվանզադէն, Շանթ եւ Օշական:

Եթէ սփիւռքը անյալող եղաւ թատրոն մը ապրեցնելու, ասոր պատճառները մենք տուած ենք այս շարքի մեր առաջին Խմբագրականին մէջ: Պատճառներ՝ որոնք հաւասարապէս ճնշեցին մեր վէպին և մեր բանաստեղծութեան վրայ:

Հայրենադարձը, սփիւռքին սպասող ճակատագիրը, և մարդկութիւնը իր ընդերքէն խռովող աւելի հզօր տաղմապնները վաղուան թատրոնը կը կազմեն: Այն գեղծումը զոր այսօր կը հաստատենք թատրոնը իբր պիւտձէ օգտագործելու, այս ու այն բացերը զօցելու, կը հաւատանք թէ երկար չի կրնար տեւել: Այսօրուան դերասանները իրենց տուժաւիները սպառելու համար, զանազան հրէնաբքներու գիմելու գիտութիւն մը ստեղծեցին: Թատրոն մը առանց դերասանի չի կրնար ապրիլ: Սփիւռքի զրական սեռերէն թատրոնը կոչուած է ամենէն արդիւնաւոր և օգտակար գործունէութեան, իր մատուցումին ուղղակիութեամբ և իր յուզումին ուժգնութեամբը, բարքերու վրայ իր անդրադարձին ծանր կընթեղը:

Այս շարքին մէջ կարելի չէ չխօսել ուսումնասիրական զրականութեան, բանասիրական, պատմական և զրական քննադատութեան աշխատասիրութիւններու մասին: Վենետիկ, Վիէննա և Երուսաղէմ, առաւել կամ նուազ չափով կը թուին շարունակութիւնը ըլլալ ԺԹ. դարու վերջին քառորդին երևան եկած զօրաւոր ձգտումներուն: Փաստ է որ Վենետիկ և Վիէննան շարունակեցին մեր պատմութեան և մեր լեզուին շուրջ իրենց ձեռնարկները, ատոնց արժէքը չենք ուրանար, բայց կ'ուզէինք նոր Ալիշաններ, Այտընեաններ, Տաշեաններ, որոնք յաւելումներ ըլլային: Ուրախ ենք կարենալ ըսելու որ այս մարզին վրայ Խորհրդային Հայաստանը լիովին կը բաւարարէ սփիւռքի նուազումը:

Ճնշման զրականութեան միւս երեսը, զրական քննադատութիւնն է, որ սփիւռքի մէջ մշակուեցաւ երկու երեսներով, Լրագրական և Համալուրդական, Լրագրային քննադատութիւնը լրագրութեան իսկ ճշումին տակ և կարգ մը անձնական և զապափարաբանական աղուումներու ներքե ծնունդ տուաւ ոչ ցանկալի արդիւնքներու, արժէքներու շուրջ ստեղծուեցան մշուհներ ինչպէս շարժէքներու շուրջ ծիածաններ: Միւս կողմէն հաշիւներու յարգարանքը բեմ մը դարձաւ, ուր պարկեշտ և արդար խօսքին քով, անվաւեր և անպարկեշտ յարձակումներ, կործանումներ ինչպէս ամբարձուներ ծանրացուցին քառուր. ու լրագրական այս քննադատութիւնը ըլլալու տեղ իսկական ուղեցոյց մը, գնահատանքի արդար բաժին մը կամ նպաստ մը, մարդեր իրենց իրական չափին բերելու, եղաւ աւելորդ վէճերու, անուանարկութիւններու հանդէս մը: Շոգոմ, հաշիւ, քէն, վրէժնդրական արարքներ, լրագրական բարքեր իրենց սաստկութեամբ վարակեցին մեր անպատասխանատու մունետիկները ինչպէս նաև տիտղոսաւոր դատողները:

Խորունկ կրթութեան մը պակասը մեր դատողներուն մօտ զլիաւոր ազդակն է որպէսզի առաջին իսկ տպաւորութիւններ իբրև դատում հրամցուին: Ամէն զրոյ մեր մէջ ինքզինքը իրաւասու կը նկատէ իր տպաւորութիւնները բանաձեւելու ուժէ գործի շուրջ: Այդ է պատճառ որ մենք ունենանք ոստոնատուն դատումներ, որոնք չեն հակակշռուած հաստատ մտածողութեամբ, ընթերցողին թելադրելու լուսաւոր և կենդանի աշխարհներ:

Համալուրդական քննադատութիւնը մեր մէջ, Զօպանեանով, Աւագեանով,

Օշականով, Պարոսմանով, Գ. Մխիթարեանով, Ծառուկեանով և ուրիշներով, թէև որոշ չափով լրագրական տարողութեամբ դատուհներ, որոնք սակայն հատորի մը տակ կը պահեն որոշ կեցուածք, քչիկ մը վեր ամբոխին կըրքերը միայն հրահրող յարձակողական կամ գովաբանական, Օշականի բառով ընդարձակ բաղադրանքէն:

Կը գատուի այս գիծէն իբր համադրական աշխատանքի կոթող մը, Օշականի «Համապատկեր»ը որ մեր զրականութեան մէջ իր նմանը չունի: Ոմանք մեր դատողներէն, արուեստի նկատմամբ իրենց որոշ կեցուածքը ունեցան՝ և ամէն բան տեսնել փորձեցին իմաստասիրական այդ ահօսէն: Ամէն արուեստի գործ պայմանաւոր է սակայն անհատականութեամբ, քննադատական էջ մը միշտ կը շահի այս վարկածէն, եթէ վարդապետական դրութենէ մը չմտենայ գործին: Տօմաթիկ այս դատուհներու գոհերէն կարելի է նկատել թէնը: Արուեստը ընկերային երևոյթ մը նկատել և պահանջել որ արուեստի գործ մը արտադրուած իր ժամանակի և միջավայրի մէջ՝ անոնց համապատասխան ըլլայ, արդար է որոշ չափով անշուշտ, սակայն արուեստի գործը ամբողջապէս զիտական չի կրնար ըլլալ. ստեղծումը միշտ բղիւղում մըն է որ թէև սկիզբ կ'առնէ ժամանակէ մը և որոշ պայմաններէ, սակայն պէտք է գերանցէ, առանց այս վերջինին չկայ իրական և խոր արուեստ: Որով պէտք չէ բաւականանալ միայն ժամանակով և պայմաններով: Տկար արուեստի ձևեր միայն այս տարազին տակ կ'իյնան: Կայ ստեղծագործ կերպ մը սակայն դատելու, խառնուրդ՝ իմաստասիրական, ընկերաբանական և քաղաքական ձգտումներու, բայց ոչ միայն աւանդով պայմանաւոր:

Կայ նաև դատելու օգտապէս ձգտում մը որ գործի մը արժէքը կը կապէ զանգուածներու մէջ անոր թափանցումի կարողութեան: Գիտենք թէ շատ յաճախ անհիթթութեան կը տանի այս կերպ դատումը: Այս տարագով եթէ ըմբռնենք զրականութիւնը, այն ատեն բոլոր սովորական մունետիկները կրնան տաղանդաւոր գրողներ նկատուիլ: Անշուշտ գրողը զանգուածէն բաժնըւելով չէ որ կը մեծնայ, բայց այդ միջինին վրայ մշտապէս մնալով ալ չաճիր: Արուեստը օգտակար է անշուշտ, բայց անոր օգուտը սովորաբար իմացուած տնտեսական, իմացական և ազգային անմիջական օգուտը չէ, զեղազիտական օգուտը իր կարգին արուեստագիտական գործի մը յաջողագոյն արտայայտութիւնն է: Հետեւաբար անոնք որ արտա-արուեստագիտական կանոններով կը մօտենան արուեստի գործին, անոնք քն որ՝ զուտ օգուտը կը փնտեն: Գեղեցիկը արդէն իրեն կը կանչէ օգտակարը:

Իսկ զայով բարոյախօսական վարդապետական մտայնութիւններու, ամենէն կարևորը ասոնց մէջ ներայեցողութեան պակասն է որ արուեստի գործը կը շփոթէ ուէ իմացական արտայայտութեան հետ: Արուեստը ենթարկել հասարակութեան շահերուն, բարոյականին, իմացականին լուսաւորութեան և ընկերային բարւոքումին, տեսակ մը վարդապետական դրութիւն է:

Ճիշդ է թէ բարին անտարբեր է գեղեցիկին, և փոխադարձաբար. սակայն խորապէս ճշմարիտ արուեստի գործին մէջ այս երկուքը ընդելուզուած և ներդաշնակ են: Ասոնք զատ զատ նկատի առնուած՝ արուեստի գործի մը մէջ, կ'ունենանք մէկ կողմէն ճշտումը որ չի խօսիր հոգիին, և միւս կողմէն ձեւա-

կանը (*academique*) առանց արժեւորուելու հոգեկան խորքով մը: Տեղն է հոս յիշել արեւմտեան արուեստագէտ քննադատին խօսքը թէ՛ «բարոյական և անբարոյական զիրքեր չկան, այլ յաշող և անյաշող զործեր միայն», արուեստագէտ հոգին ի ընէ վսեմին, բարիին ու ճշմարտին սիրահար է, չարը և ազգիւր, հոն իր զործին մէջ, կ'այլակերպին հոգեկան այդ հակազդեցութեանը մէջ:

Մեր քննադատներէն ոչ մին կրցաւ թարգմանը հանդիսանալ զեղեցիկ բաներու իր տպաւորութիւններուն, և կամ գտնելու քննադատելու կերպը համաձայն նիւթին և սեռին, որ ուրիշ բան չէ բայց եղանակ մը ինքնակենսագրութեան: Տեղին ու զեղեցիկը ըստ արուեստի գառելը, զործն է մշակուած միտքերէ աւելի ընտրեալ հոգիներուն: Թէ՛ բարձրագոյն քննադատութիւնը աւելի ստեղծագործ է քան նոյնինքն ստեղծագործութիւնը, ոմանց չափազանց կրնայ թուիլ, սակայն ճշմարիտ քննադատութիւնը այն է որ երևան կը հանէ, կը թելադրէ, արուեստի զործի մը մէջ այն՝ ինչ որ արուեստագէտը դրած կամ թերացած է գնելու հոն:

Ձեռք անդրադառնար լրագրութեան, զայն նկատելով ոչ անհրաժեշտ տարր զրական ճիշդին: Հանդէսները սակայն վառարաններ են զրականութեան, և մեր նայուածքը կ'երթայ միմիայն անոնց՝ ուր մեր զրականութիւնը կը մշակուի իր արժէքին համար: Ստիպուած ենք ըսելու որ սփիւռքի կեանքը քաղաքական խմորումներու լայնօրէն բացուած, նաև կը խուժէ ներս հանդէսներէ, որոնք կուսակցութիւններու պաշտօնագործութիւնը այլապէս կը փոխադրեն զրական հանդէսներու վրայ: «Անահիտ», «Ջուարթնոց», «Հայրենիք Ամսագիր», «Պարսամեանի «Կեանք եւ Արուեստ»ը, «Նայիրի»ն, «Ակօս», «Անին», «Յուսաբեր ամօրեակ», «Նոր Գիր», յիշելով միայն անոնք՝ որոնք զուտ յանուն զրականութեան յղացուած եւ գործադրուած ձեռնարկներ եղան: Անոնց մէջն էր որ յայտնագործեցան սփիւռքի վաւերական անունները Շահնուր, Համաստեղ, Նարդունի, Վազգէն Շուշանեան, Նշան Պէշիկթաշեան, Սարաֆեան, Թօփալեան, Վահէ-Վահեան, Ծառուկեան, Մ. Իշխան, Փայլակ Միքայէլեան, Նուրիկեան, Ս. Սահակեան, Գրլըճեան, Զ. Սիւրմէլեան, Գ. Մխիթարեան, Արսէն Նրկաթ, Անդրէասեան, Զարդարեան, Որբունի, Ժաղ Յակոբեան և ուրիշներ: Հակառակ այս ստուար շարանին եւ տաղանդներու վաւերականութեան, մենք չունինք ուրախութիւն հաստատելու կարելի կերպարանք մը, որ իրաւ էր սակայն 1900-ի սերունդին համար, ինչպէս նաեւ Իրապաշտներուն, որոնց զործին մէջ ձգտումով են նոյնութեան մեծ զիծեր կային: Սփիւռքը այս տեսակէտէն կը մնայ դժբախտ եւ ասիկա իր ներքին ողբերգութիւնն է:

Վերապահ ենք գաւառի արարքը մենաշնորհներու, վարդապետութեանց, և զեղեցիկագիտական հանգանակներուն վստահելու, և ոչ ալ անձնական բանդագուշանքին: Այս անոր համար, վաճառի արուեստի զործերը գերազանցօրէն անձերէ բխած, անձերու ուղղուած, անձեր ունին իրենց իրրև ստուգանիշ: Արուեստը կը գատուի միւս կրթանքներէն իր այս յինելիութեամբ: Ձեռք մերժելը պարօցներ, կը մերժենք անոնց յաւակնութիւնը արուեստի գեանին վրայ վերլին խօսքը ըսելու: Արուեստը ամէն բանէ առաջ կեանք է, անոր համար անկշռելի և անտարագելի:

Սիւն-ի նախընթաց յաջորդական թիւերուն մէջ սփիւռքի զրականու-

թեան շուրջ մեր նշմարները ոչինչ ունին վճռական, վարդապետական : Մենք մեզի առաջնորդ ունեցանք միայն զրական իւրաքանչիւր սեռի շուրջ եղած ճիշդը, փորձի տրուած տաղանդը և նուաճուած արդիւնքը :

Կը հաւատանք թէ որքան ատեն որ սփիւռք մը պիտի ունենայ գոյութիւն, զայն ապրեցնող հոգեղէն ուժը պիտի ստեղծէ իր զրականութիւնը :

Կը հաւատանք թէ կայ գետին մը առօրեայէն, ընթացիկէն վեր, ուր իրարու կրնան հանդիպիլ հարազատ արուեստի բոլոր ապաստարանները, որոնք օրուան կիրքերու մշուշներէն վեր և պղտորումներուն դէմ՝ իրենց երեւան բերելիք կորովին հետ պարտաւոր են հաշտեցնել իրենց անձէն դուրս մնալուն արժէքները, այսինքն հայ ժողովուրդի հոգեղէն կեանքի յարատեւումը, ի զին ամէն զոհողութեան :

Կը հաւատանք թէ Խորհրդային Հայաստանի զրականութեան հետ սփիւռքը կրնայ և պարտաւոր է ամուր, անկեղծ և խորունկ կապեր պահել : Գերազանդութեամբ ձգտումներ այս գետին վրայ, միայն ֆասակար կրնան դառնալ, և պատճառ ուժերու աւելորդ վատնումին, ստեղծելով ժամավաճառութիւն, հարազատ նիւթէն — մեր ժողովուրդի օգուտէն — շեղեցնելով ամէն տաղանդ և աշխատաւոր : Հանգանակներով, վէճերով, յաւակնութիւններով արուեստ, հոգի, յաղթանակ կարելի չէ ապահովել զրականութեան համար, Հայրենիքը այն անպառ շտեմարանն է ուրկէ պիտի գայ սփիւռքը ոգեւորող կոյտը, յոյսը, երջանկութեան ծարաւը, մինչև որ սփիւռքը ամբողջութեամբ փոխադրելի ըլլայ Հայրենիքին ծոցը :

Հայոց զրականութիւնը իր ծագումէն ի վեր հայրենական սեղանն է եղած, բաց իր բոլոր գաւակներուն : Ի՞նչ բարբախտութիւն և ուրախութիւն որ Խորհրդային Հայաստանի մէջ մտքի գործաւորին կ'ընծայուի պետական լիաւատ ալակցութիւն, հօր պաշտպանութիւն, և ստեղծագործութեան բոլոր կարելիութիւնները : Սփիւռքը չունի այդ կարելիութիւնը, ուր զրականութեան բանուորը ենթակայ է ամենէն դժնդակ պայմաններու զլանին :

Կը հաւատանք թէ Հայրենիքը պիտի ընէ իր կարելին, երեւան բերելու համար համայնական հայ զրականութիւնը, Հայրենիքով և Սփիւռքով իրագործելի : Այս ցեղը ստեղծած է իր գերութեան դարերուն անգամ : Կարելի ազատութիւններու այս շրջանին կը հաւատանք ու կը ապաստենք նոր օրերու հայ ստեղծագործութիւնը, հայ զրականութիւնը, մեզմէ մեզի :

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՍՐՏԷ՝ ԽՕՍՔԵՐ

«Ջուր ուրեմն վառակի, ոչինչ
եսու զգորսիսն իմ»:

ԵՍԱՅԻ

Յսային, Հին Ուխտի մեծ գէւքերէն է, հռչակաւոր մանաւանդ իր համամարդկային եղբայրութեան քարոզովը: Կայծը որ իր շրթներուն կը մօտեցնէր հրեշտակը ծանօթ տեսիլքին մէջ, կիզիչ ցաւն էր մարդկային իղձերուն, խանձողը մարդուն ծարաւին, տենդը իր աքնութիւններուն: Յսային վեր է իր զարէն անոր վարդապետական ու ծիսական ծանր ճնշումէն: Իրեն համար երկու կարեւոր բաներ կան, արդարութիւն և ողորմութիւն, հաւատարիմ այն առածին թէ ով որ սկզբիւրէն այն միայն կրնայ ազօթել: Մարգարէն մեծագոյն ըզձանքը եղաւ բուժիչ մարդկութիւնը իր վերքերէն, իր ընկերային ցաւերէն, իր մալուրութիւններէն, անոր համար ապագային նայելէ առաջ կը թելազգէ ունենալ անցեալին ու ներկային օրինակը: Մեծ է իր մտածումը, քաղցր են իր զգացումները, սակայն ապերախտ էր ժամանակը և անուղեպի խորայնը:

Տխուր է մարգարէն, Հին Ուխտի մեծ տեսանողը, քաղաքագէտը և ընկերաբանը, զի զուր անցած կը թուին իր ջանքերը արտաքին և ներքին ճակատներուն վրայ: Անշուշտ տարիքը ունի իր գերը այս յուսահատ կանչին մէջ, անցեալ ողբերգութիւնները և տարիներու բեռը շատ բան կ'առնեն մարդուն եռանդէն և երազներէն: Միւս կողմէն սակայն մեծ մարդոց յառկանիչն է յոյսի ճիւղը միշտ դալար պահել: Յսային յուսահատ տրտունջներուն վրայ միշտ վստէ է պայծառ ապագայի երազը, այնքան խաղաղ ու քաղցր, այնքան անհերկրային ու գեղեցիկ:

Ամէն դար իր տագնապները ունի, ու այդ տագնապները ամենէն աւելի մեծ մարդոց կը պատկանին, և անոնց միջոցաւ է որ կը գտնեն իրենց արտայայտութիւնը: Մարդկային հոգին ինչպէս իր ընթացքին

մէջ, այնպէս ալ մարդկային պատմութիւնը իր ճամբուն վրայ, յաճախ կ'անցնին այս խարխաբ վիճակներէն: Ամէն դար իր փորձութիւնները և գեղեցումները ունի, իր յետասանիաց և յառաջանիաց մտածումները, իր դիտումներ, ընկերաբաններ և մարգարէները: Դարեր կան ուր ամէն ինչ նահանջի մէջ է, դարեր ուր ընկրկումը կայ բանական արժէքներու, դարեր մութ ու արիւնոտ, և դարեր լուսաւոր ու յառաջանայ:

Յսային դարը վարդապետական խնտութիւններու և սկզբունքներու դարը կը թուի ըլլալ գլխաւորաբար, շրջանը ուր ընկերութեան ու ժամանակին անխլը ինքն իր վրայ միայն կը դառնայ: Իմացական ու բարոյական կեանքի զարաշրջանն է ան ուր իմացական ու բարոյական կիրքեր աւելի ուժգնօրէն կ'ընդհարին իրարու և ուր բախտորոշ պատահարներու արագութիւնը աւելի սաստկութեամբ գուրա կը ցայտեցնէ նկարագիրներն ու սկզբունքները: Սեղիկէլ թագաւորը իմաստուն է անշուշտ, իրերը տեսնելով այնպէս ինչպէս որ են, Յսային մարգարէ մը՝ որ իրերուն կը նայի այնպէս ինչպէս որ պէտք է ըլլային: Առաջինը կը դատորոշէ, կը դասաւորէ վերջին ծայր խոհեմութեամբ և ճշտագատութեամբ, երկրորդը՝ ապացուցանելէ աւելի կը հաստատէ: Կրօնական և ընկերային բարեխաղութիւնները աւելի տեսանողներու, մարգարէներու գործ է քան իմաստուններու, հաւատքի և ոչ թէ հաշիւի մարդոց: Եւ սակայն ամէն մարգարէ պէտք է որ ձախողի գէթ իր ժամանակի մէջ, ճակատագիրն է այս մեծ մարդոց, իրենց ժամանակէն աւելի մարդոց: Գաղափար մը, ինչպէս այնքան ճիշդ կերպով ըսուած է, երբ զազրի վտանգաւոր ըլլալէ, կը զազրի գաղափար ըլլալէ, և մեծ մարդոց, մեծ բարեկարգիչներու գաղափարները միշտ վտանգաւոր կը նկատուին, ուրովեւտեմ ժամանակին և ընկերութեան կ'առաջարկեն կեանքի ձևեր՝ որոնք գիւրդին չեն կրնար մարտուիլ նոյն այդ ժամանակէն: Սակայն դժուար է դարձնել ժամանակի ժանգոտած անխլը, երբ ընկերութիւնը չի շարժիր գէպի ապագան և կը մնայ խրած իր քարացած աւանդութիւններու և նախապաշարունակներու հնոտիքին մէջ: Եւ այս վի-

ճակը շատ բնական է կ'ունենայ իր մեծ անդրադարձը զգայուն և մտածող հոգիներու մէջ, անոնց կուրծքէն խլելով տխրութեան և աւազանքի աւաշը որ նոյն ատեն ստեղծագործութեան ալ խթանն է անոնց ինչպէս կեանքին՝ այնպէս ալ գործին դէմ։ Վասնզի ուրախութիւնն ու տրտմութիւնը իրարու ներհակ զգացումներ չեն։ Երկուքն ալ կը բխին նրբազգածութեան միեւնոյն կարողութենէն, զգայնութեան միեւնոյն մակարդակէն, զոր հոգին կ'արտայայտէ Աստուծոյ եւ աշխարհի ներգործութեամբ։ Հոն ուր մեծ փոթորիկներ կը ծագին, հոն է ամենէն աւելի որ մեծ անդրորութիւններ կը տիրեն։ Խոր տխրութիւններով և ուրախութիւններով լեցուն մարդ մը միշտ միեւնոյն մարդն ըլլալու է, զգացման ընդարձակութեան եւ խորութեան միեւնոյն աստիճանով։ Ուրախութիւնները յաճախ արդիւնք են տխրութիւններու, նման ծիրանի գօտիին որ կը կազմուի նախընթաց փոթորիկէ մը և փոխադարձաբար տխրութիւնը միշտ արդիւնք է ներքին ստեղծագործ, կամ արտաքին մեծ ուրախութիւններու, նման գիշերու մը որ իր գեղեցիկ օրն է ու նեցած։ Մեծ հոգիներով իրենց ուրախութիւնները միայն կուտան աշխարհին, և ինչ որ մարդը ուրիշին կուտայ, ոչ ոք կրնայ առնել կամ եղծանել։

Յուսահատ և տխուր շրջաններ՝ եղած են մարդկային պատմութեան մէջ այն դարերը, որոնք չեն կրցած սնուցանել մեծ իտէալներ և ծնունդ տալ յառաւանգայնաց մարդերու։ Երբ կեանքը կասած է իր վերելքի ճամբուն վրայ, և հեռացած զինքը դէպի աւելի մեծ եւ բարձր պայմաններ, առաջնորդող տեսիլներէ, եղած է գետնաքարշ, բիրտ, անձնասէր, անգուք տողորուած է ծանր յուսահատութեամբ։ Այս դարերը նահանջի շրջաններ են պատմութեան։

Մեր դարը կարելի է կոչել պատմութեան այս տրտում դարաշրջաններէն մին, ուր նահանջի մէջ են հոգեկան արթնքները և ընկերութեան ձեռքերը։ Դրապաշտ է մեր դարը և կը հաւատայ միայն տեսանելիին, շօշափելիին, զգալիին։ Դիտունը կ'ուզէ հասնիլ խորհուրդին, գերազօնին, իր կարելիքով եւ

ալճէպրայով։ ու եթէ յաջողի ծակ մը բռնալ համատարած իրերու գաղտնիքին վերայ, կամ ճանչնալու հիւլէ մը իրերու եւ երեւոյթներու անհուն կարգին մէջ, խուրդի պէս ինքզինքը կը թաղէ այդ ծակին մէջ միայն, մնացեալը չտեսնելու աստիճան։

Բժիշկը որ կը յաւակնի ճանչցած ըլլալ հիւսանքութիւններն ու անոնց գնացքը, տակաւին չէ յաջողած մահուան զբաւը գտնել, զուրկ է նոյնիսկ մահը գիմաւորելու տուիքներէն։

Ընկերաբանը որ իր պրպտումներով օրէնքներ կը հաւաքէ հին և նոր մարդկութեան, ճշտելով ու զատորոշելով անոնց հանգիստութիւններն ու հակասութիւնները, կազմելու համար ընկերային տեսութիւններ կամ մեծ տեսութիւնը մարդկութեան, կ'զգայ տակաւ թէ այդ օրէնքներէն է որ կ'ածանցին զրկանքի և վայելքի իրերամարտ կրկէսներէն։

Ուռլան է վտանգը երբ մարդիկ վարժւին տեսնել և զգալ իրենց տեսողութեան սահմանին մէջ ինչպիսի և ճշտուած իրողութիւնները միայն։ Երբ չեն կրնար տեսնել իրենցմէ անդին՝ և ազնուութեան, ներողութեան և զոհողութեան օրինակը ըլլալ եղբայր մարդերու։

Ստոյկիկեանները կրօնքն ու բարոյականը երկրի վրայ իշեցուցին և իրենց վախճանը անձնասպանութիւն էր։ Վասնզի մարդը ամէն օր իր մահը կ'ապրի, երբ միշտ գերեզմանին կը նայի։ Եթէ չըլլար իսկ երկինքը, պէտք էր ստեղծել զայն, կեանքի այս ցաւին վերեւ նետելու համար աստուածային ծիածանը։ Նախընտրելի է անշուշտ որ մարդ կտոր մը յոյսով գոցէ իր աչքերը քան որդակել ըլլալու, իսպառ ջնջելու մտայն վտանգութեամբ։ Բոլոր կրօնի և արուեստի մեծ գործերը, Վէտաներ, Ձենտալիստան, Ս. Գրիք, Իլիադանը, Ենէականը, պատմութեան խոշոր յիշատակարանները, այդ ոգին է որ կը կերպագրեն ու կ'աշտարակեն իր ամենէն բարձրագոյն գեղեցկութիւններու մէջ։ Աշխարհը կրնայ ունենալ վերացական գաղափարներ ու օրէնքներ, բայց միայն գաղափարները չեն կրնար փրկել աշխարհը, յաղթել մեղքին ու չարին, եթէ չունենան իրենց ետեւ սիրող սիրտ մը։ Դադափարներ՝ առանց սիրոյ, նման են քմեռնային

արեւին, որ կը լուսաւորէ բայց չի տաք-
ցընէր: Հակառակ մեր ժամանակի լայն
պայմաններուն, քաղաքակրթութեան տը-
ւիքներուն կը պակսի բերկրանք, հերոսու-
քիւն, իսկալ, մշուշի և յուսահատութեան
ամպը տալաւ կը թանձրանայ քաղաքա-
կան, քնկերային և մանաւանդ հոգեկան
մարդներուն վրայ, և յուսահատութիւնը
մեծ թշնամին է մարդկութեան:

Պատճառը այս բոլորին, վասնզի մենք
շատ պզտիկցուցած ենք սահմանները մեր
խտէալին, և փոխանակ բարձրանալու ա-
նոր, իշխցուցած ենք զայն մեկի, մեր չա-
փերուն, մեր կշիռներուն: Հեռու ենք մեծ
և խորունկ մտածումներէ, զգացումներէ,
և մանաւանդ անոնց արգասիքը եղող սի-
րոյ, զհոգութեան և սրբութեան արարք-
ներէ, որոնք զոհողութիւն և ոյժ կը պա-
հանջեն և գիւշին ձեռք չեն բերտիր, կը
լքենք այս բոլորը հակառակ իրենց գեղեց-
կութեանց: Գ'որքեզրենք միջակ իտէալ-
ներ, կը մօտեցնենք զանոնք մեզի, շուտ
կը հասնինք, բայց չենք զոհանար, և գի-
տակից զանցառումս և մօլորութեան այս
պարագան զմեզ կընէ տրտուս և յուսա-
կատ, բայց ոչ այն ստեղծագործ տրտուս-
ութեամբ որ կը ծնի մեծ ուրախութիւննե-
րու պատճառած յուզումէն, այլ այն հի-
ւանդագին յուսահատութեամբ որ զանցա-
ռումէն աւելի եղածուք է անոր:

Եղիտան, Նսալին, Ռսկերեքան, Նարե-
լէտի յուսահատեցան, երբ պզտիկցուցին
իրենց մէծ իտէալը: Սողոմոն, Նիքշէն եւ
նմանները ամէն ինչ ունայն տեսան, երբ
նիւթականացուցին այդ իտէալը: Առաջին-
ները համամարդկայինը և բոլոր դարերուն
յատուկ եղողը ըրին ազգային, վերածեցին
անձնականութեան: Իսկ երկրորդները ու-
րացան ու հերքեցին այն՝ ինչ որ անհեր-
քելի պարտ էր մնալ:

Երբ անհատներն ու ազգերը կը յուսա-
կատին կը նշանակէ թէ փոքրցուցեր են ի-
րենց իտէալին հորիզոնը:

Ով որ յուսահատ է, անձնասէր է,
երկրասէր է, ժամանակաւոր բաղձանքներու
հետամուտ և մօտիկն է բերած իր իտէալը
իր անձին: Մեծ հոգիները, հերոսները,
սուրբերը չունին այս յուսահատ կանչը,
իրենց գերագոյն ետը, լաւագոյն մասը, վեր
կը նայի միշտ: Թէեւ կը տառապին, բայց

ցուին բաժակը տակաւին ցմրուր չքամած,
իրենց իտէալէն արեւը կը տեսնեն երազա-
լին ու պայծառ, զայն խմելէ առաջ ցապ:

Այսօրուան աշխարհը տխուր է և յու-
սահատ, այսօրուան քաղաքակրթութեան
մեծ ճարտարապետները իմաստասէր, զը-
րագէտ, ընկերաբան և քաղաքագէտ սկսած
են արդէն ըսել Սոսյիի հետ միասին, «զուր
ուրեմն վատասկէի, ոչինչ ետու զգօրու-
թիւն իմ»: Վասնզի վաղուց է որ յոսած է
մշտագալար յոյսին յաւիտեանական քարոզը:
Կեանքին համար աւելի թանկ է խաբուած
յոյս մը, քան ստոյգ յուսահատութիւնը:

Մեր ժամանակներու մարդը կորսնցու-
ցած է իր հաւաստարկչութիւնը: Երբ կ'ու-
զէ հեռու մնալ մեղքէն կ'իյնայ օրէնքի
խտտութեան ներքեւ, անտեսելով մարդկա-
լին ազատութիւնը, և կամ՝ ընդհակառակն՝
տարուելով այս ազնիւ ազատութեան հրա-
պոյրէն, անձնատուր կ'ըլլայ անոր հակա-
միտութիւններուն, և կը թաւալի անարգ
կեանքի մը մէջ:

Լըվամիտները բուռն, խանդավառները
մոլեռանդ, չափաւարները՝ վարանստ, հա-
մուռածոնները՝ ստապալտ, ազատամիտները
սկեպտիկ: Մարդկութեան այսօրուան ար-
դարութեան նժարը կը սխալի, և առաքի-
նութիւններու հաւաստարկչութիւնը ան-
կարելի: Որովհետեւ մեր օրերու մարդը զուրկ
է իտէալէ, և իր գոյութեան բուրգը որ
խարսխած է այդ երկրի վրայ չի բարձրա-
նար երկնքի մէջ և չունի իր ստոյգ կողմա-
ցոյցը:

Ե.

ԿՐԹՆԵ-ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԵԱՆՔԻՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՀԱՐՑԵՐ

Ի Տ Ե Ա Լ Ը

Մարդը իր գոյութեան առաջին օրերէն սկսեալ, երբ գիտցած է զատորոշել զինքը չըրպապատող իրերու և իրականութիւններու մէջ՝ օգտակարն ու ֆնասակարը, լաւն ու զէշը, ստորինն ու բարձրագոյնը, ուզած է ըլլա՞ց աւելին՝ քան ինչ որ իր շըրջապատը կուտայ կամ կը թելադրէ:

Ինչպէ՞ս սակայն բարձրանալ այս կառնիւթեան, որոնելու կեանքը՝ վեր կեանքէն: Պատմութիւնը ապացոյց է այս իրողութեան, մարդուն տենչերն ու փառասիրութիւնները, մարդուն բարձրագոյն ներշնչումները միշտ աւելի եղած են քան իր նիւթական շըրջապատին կարելիութիւնները: Մարդը աւելի բարձր աշխարհէ՞ մը եկած, միշտ ձգտումն է ունեցիր բարձրագոյն կեանքին:

Հետեւաբար ան որ կեանքի մէջ կը գնէ որոշ նպատակ, բարձրացուցած կ'ըլլայ իր նայուածքը աւելի վեր՝ կեանքի զգալի իրողութիւններէն: Մարդը ինքնաբերաբար կը մեծնայ չնորհիւ ազնիւ ներշնչումներու՝ և իր այս ներշնչումները զինք կ'առաջնորդեն իօեալին:

Իտէալը այն մեծ կարելիութիւնն է, որմէ կ'ածանցին թէ՛ և մեզ շըրջապատող իրողութիւնները, որոնցմէ սակայն վեր կը մնայ ան, իբրեւ ամբողջացում կամ կատարը անոնց: Գեր-երկրային լոյս մը որ կեանքի ամենախոնարհ էակներուն իսկ կ'ընծայէ որոշ պայծառութիւն, զանոնք ամէնք առաջնորդելով մեծութեան և արբութեան:

Կեանքը լեցնող անմիջական իրողութիւնները այնքան անշուք, գունհիկ, անկատար և անբաւական են, որ ամէն խորհող անհատ և աշխիւ սիրտ, ձգտումը ունի իտէալին: Բոլոր գիտակից հոգիները կը միտին անոր անհրաժեշտօրէն: Սակայն ամենուն հասարակաց է՝ այս զգացումը, ու

բուն մենք իտէալ անունը կուտանք: Այսօրուան աշխարհի համար իտէալը ուրիշ բան է: Բայց գոհացումը իր զգայարանքներուն, և այն բոլոր փափաքներուն՝ որոնք նիւթով և առօրեայով են պայմանաւոր: Նիւթական անհրաժեշտութիւնը, այսօրուան աշխարհին մեծ կուռքն է, որուն կը զոհուին մարդոց տաղանդն ու կարողութիւնները:

Այսօրուան մարդը կ'իմաստասիրէ կեանքը՝ յայտարարելով թէ՛ ամէն բանի վախճանը փոշիանալ է, և զիպուածը միակ մեքենականութիւնը կեանքին, և թէ՛ մարդը ուրիշ բան չէ բայց կատարելագործուած կենդանի մը:

Ուրիշներ՝ քիչ մը աւելի զգաստ, կ'երկարածքին ճամբան իրենց բացատրութիւններուն, յանգելու համար նոյն ներպականութեան: Ըստ ասոնց, մարդը անշուշտ թէ՛ բան մըն է, որ իր նպատակը ունի, և աշխարհը գործը չէ պարզապէս կոյր գիպուածին, մարդը, կրնայ ունենալ կարելի բարին, բայց կեանքը ան է, ինչ որ կը տեսնեն մեր աշխերը և կրնան շօշափել մեր ձեռքերը:

Քիչեր կրնան հաշտուիլ մարդուն այն ներքին ապրումին, օգեկան այն մեծ գործունին, որ զինք միշտ վեր կը քաշէ աշխարհի տեսանելի և շօշափելի սահմաններէն, իր մէջ զգալի ընելու աշխարհէն, նիւթէն՝ վեր ներշնչումներ: Այսօրուան աշխարհը երազը կը նկատէ երազ միայն, շինուած մարդուն փափաքներէն, չգոհացուած իղձերէն, որուն յաղթանակը ուրիշ բան չէ՝ բայց այն պատանքը զոր ան կը ստեղծէ նիւթակային մէջ:

Այսօրուան աշխարհը համաձայն է Բրուտոսի հետ, երբ կը մեռնէր ան Ֆիլիպէի զաշտերուն վրայ, «Առաքինութիւն դուն բառ մըն ես միայն»:

Մարդուն գերագոյն իտէալը Աստուած է, երբ մերժենք իր գոյութիւնը, մենք զմեզ դատմ կ'ըլլանք իր տեղը, և սակայն այս պարագան ուրացումն է գիտակցութեան, խղճին, և անխղճութիւնը իր բոլոր ձեւերուն սակ, արդարացումն է ամօթալի նսապաշտութեան, որ առաքելութեան հաւատար կրնայ գնել մոլութիւնը:

Ուրիշ փորձութիւն, զոր ունի այսօրուան աշխարհը, որոշ զազափարներուն ընծայելով բացարձակ արժէք. Գիտութիւն, Հայ-

րենիք, մշակոյթ, փոխարինելով գերազոյն իրականութեանը հետ։ Անշուշտ որ ասոնք արժէքներ են և սիրելի մեզի, սակայն այս բոլորէն վեր, կայ Ան որ ազբիւրն է այս բոլորին, որուն մէջ միայն կրնան իմաստ առնել այս բոլորը։

Աստուծոյ հետի մարդը անգաղար կը տատանի զինքը նուաստացնող գերութեան մը եւ անաւագող անսանձութեան միջեւ։ Որպէսզի մեր ճակատագիրն իրականանայ այնպէս ինչպէս Աւետարանը զայն մեզի կը ներկայացնէ, պէտք է որ Աստուած ըլլայ ոչ միայն վսեմ գաղափար մը, այլ նաեւ գոյացական իրականութիւն մը։ Մարդկային անձնաւորութեան եղաշրջութիւնը ա՛յն ատեն միայն հնարաւոր կ'ըլլայ, երբ կը հաւատանք Աստուծոյ գոյութեանը և կենդանաբար գործելութեանը։

Աստուծոյ ծանօտութիւնը. — Ս. Գիրքը անգամ կը կոչէ Աստուծոյ գոյութեան չը հաւատացողը, այսինքն առաւելապէս բարոյական և ոչ թէ բանական տկարութեան հետեւանք կը համարի Աստուծոյ մերժումը։ Մարդ չընդունիր զԱստուած, ոչ թէ անոր մասին լուսաբանութիւն չըլլալուն համար, այլ որովհետեւ կ'ուզէ ընդզլի անոր դէմ, զինքը դատապարտող աստուածային արդարութիւնը արհամարհելու համար է որ կ'ընէ թէ Աստուած չկայ։ Ա՛յս է Առաքեալին խօսքերուն իմաստը, երբ անարգարանալի կը զանէ ճշմարիտ Աստուծոյ ծանօթութեան խոտորած հեթանոսները (Հռովմ. Ա. 21-23) և զանոնք՝ որ կ'ուրանան գերագոյն գաղաւթին գոյութիւնը, վասնզի շեղած են ուղղութեան և արբութեան ճամբէն (Հռովմ. Գ. 10-18)։ Անստուածութիւնը ոգեւոր անիշխանութեան պտուղն է։

Արդուն արամբանութեամբ չէ որ կ'ապացուցուի Աստուած. Աւետարանը լմյաբ միայն կրնայ Անոր համոզումին տանիլ մարդը, Անոր խօսքին հնազանդողը և Անոր օրէնքը իր կեանքին կանոն ընողը միայն կրնայ համոզուիլ Անոր գոյութեան մասին։ Այս պատճառաւ, Աստուծոյ գոյութեան ապացոյցները հաւատացեալին միայն կրնան ծառայել և ոչ անհաւատին։ Այդ ապացոյցներէն տիեզերաբանականները հրաշալի կերպով պարզուած են Սաղմոս ԺԹ. 2-7, ԾԲ. 26-27, ԾԴ. Խ. 12-26 և Հռովմ. Բ. 20 հատուածներուն մէջ, իսկ բարոյա-

կանները կամ հոգեբանականները՝ Գործք ԺԷ. 27-31 և Հռովմ. Ա. 32, Բ. 14-15 հատուածներուն մէջ։

Այդ ապացոյցները իրենց էութեան մէջ զգացողներն են որ զանոնք կը գտնեն նաև տիեզերքին մէջ, ամէն տեղ։ Յետոյ, սակայն, երբ փրկութեայական միտքը դրութեան վերաբեց քրիստոնէական ըմբռնումը, ջանքեր եղան Աստուծոյ խնդիրը կանոնաւոր և մեթոտիկ ապացուցութեան մը ենթարկել։ Բայց այս ձեռնարկը լուրջ գծուարութեան մը բարեկեցաւ, մէկ կողմէ քրիստոնէական գիտութիւնը անընկճելի կերպով լի մղունը դէպի արամասացական այդպիսի աշխատանք մը, վասնզի Աստուած տիեզերական սկիզբը այսինքն աշխարհի վեհագոյն օրէնքը ըլլալով, զայն ապացուցելէ հրաժարիլը աւաղի վրայ չէնք կանգնելու պիտի նմանէր, և միւս կողմէ կը խորհուրդ թէ Աստուած, իրբն գերազոյն պատճառականութիւն, անընդունակ էր ապացուցուելու, վասնզի ի՞նչ է ապացուցելը, եթէ ոչ երեւոյթ մը վերածել իր ծագումներուն, իրերու բարդ շղթայաւորումին մէջ իր տեղը տալով իրեն։ Իսկ քանի որ Աստուած իրմէ զուրս գոյ եղող պատճառ է մը կախում չունի, կը խուսափի ապացուցութեան որեւէ կերպէ։

Այս է պատճառ որ քրիստոնէական մատուցումը սկիզբէն ի վեր տատանած է երկու ծայրերու միջեւ. մէկ կողմէ ուղիւղով բանահաւորական հաստատութիւն թէ Աստուծոյ, ինչ որ ըսել է թէ մարդ կրնայ ճանչնալ զայն. իսկ միւս կողմէ դիտելով վեհագոյն պատճառականութեան անհասկնալի լինելու մասին, ինչ որ ամէն պատճառաբանութիւն պատրուական կը դարձնէ։ Այս երկու ձեռք-սանգրաքիին մէջ, որ ուրանալով հանդերձ Աստուծոյ «ապացուցական ծանօթութիւնը», դարձեալ կ'ընէ թէ մարդոց մտքին մէջ Արարիչի ծանօթութիւնը մը կայ։ Ուրիշներ խնդրոյս հակընդէմ կողմերէն մին կամ միւսը կը պաշտպանեն։ Գնտարիկեանները ժխտական կողմին կը յարին, ըսելով թէ Աստուած անձնառելի «անանուանելի» է։ Նոր-Պատրիստիկականութիւնը աւելի ոյժ տուաւ այս գաղափարին, որուն գերազանց արտայայտութիւնը երեցաւ Սուր Տիոնիսիոսի գրուած քննարկուն մէջ։ Գերագոյն էակին

ստորգելիներ տալով՝ անոր էութիւնը նշաւագեցուցած կ'ըլլանք, կ'ըսէին անոնք. բացարձակ ժխտականութիւնն է ան, և իբր այդ չի կրնար պարփակուիլ մարդկային յեւէ իմացումին մէջ: Հակառակ ծայրին վրայ կը գտնուէին Արիօսականները, եթէ ոչ ինքն Արիօս, այլ գոնէ Սեմովիտս, և այդ դպրոցին ծայրայեղական աստուածաբանները: Անոնք աստուածային էակին համար կը կիրարկէին բանական ստորոգութիւնները, իրենց համար վեհագոյն պատճառականութիւնը չէր կրնար խուսափիլ բանականութենէն: Սեմովիտս կը խիզախէր մինչև իսկ ըսել թէ Աստուած տալքան չի ճանչնար ինքզինքը որքան մարդը կ'ըմբռնէր զայն:

Եկեղեցւոյ ուղղափառ վարդապետները, այսինքն անոնք որոնց գրուածներուն մէջ է իրենց ժամանակի զրիստոնէական գիտակցութեան արտայայտութիւնը, կը զգուշանային այն երկու ծայրայեղութիւններէն. անոնք կ'ընդունին թէ Աստուած արդարեւ բացարձակապէս կամ բովանդակօրէն հասկնալի չէ, և սակայն մենք բաւական մը կ'ըմբռնենք զայն: Եւ ստուգիւ, արդար և օրինաւոր միայն պէտք է նկատուի այս մտածումը, վասնզի, թէ և Աստուած, իբրեւ առաջին պատճառ, որ կ'իշխէ փոփոխութեանց և երկրաւոր գաղափարներու ոլորտին վրայ, անհասանելի է մեզի, բայց մարդն ալ, վերջապէս, անմասն չէ աստուածային ծանօթոյթի մը ընդունաւորութենէն: Եւ յետոյ, անձին ծանօթութիւնը այսինքն ինքնաճանաչութիւնը ինքնին սկիզբն է ծանօթութեան Աստուծոյ, քանի որ որքան խորանայ մարդ իր անձին զգացումին մէջ, այնքան աւելի պիտի զանէ հոն Աստուծոյ զգացումը, ու մեր կողմէ Աստուծոյ ծանօթութիւնը, որ կը յատկաւորէ կամ կը սահմանաւորէ իրմէ բոլրամասնականութիւնը գաղափարը, կերպով մը լրացումն է արդէն ծանօթութեանը զոր ունինք կամ կրնանք ունենալ մեր անձին մասին: Աստուծոյ գիտութիւնը մեր միտքին յարաւոր ծանօթութիւն մըն է, և միայն մեզքն է որ կը մթաղէ զայն: Անկէք է որ կը ծագի Ս. Գրքի մէջ բովանդակուած յայտանութեան միջոցաւ լուսաւորելու հարկը:

Այսպէս, քրիստոնեան իր տրամադրութեան տակ կամ իր մէջ ունի Աստուծոյ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ունիթոնցիներ. — Ռուբինեան անկախութենէն վերջ, երկրի ռազմիկ տարրերը ձկնորման հայեցանք: Երեք դարերէ ի վեր Մօնկոյ — Թաթարական լուծը կախուած էր արդէն հայ երկրի վրայ: Այդ երեք դարերու շրջանին՝ մեր երկիրը ամբողջապէս կերպարանափոխուեցաւ: Անկէ վերջ այլևս հայութիւնը կը ներկայանար իբր ազգազբաւկան փոքրիկ կաթիլներ, ցրուած մահմետական մեծ ծովի մէջ:

Միտքը, շատ բնական է, չէր կրնար ապրիլ այս կարգի գրութեան մէջ, ուր ֆիզիքական կեանքը անընդհատ կը դիմէր դէպի մահ և ոչնչութիւն: Այս տխուր ժամանակաշրջաններուն մարեյու վտանգելին ենթարկուեցին նաև մեր մտքի մարտկոցները, վաղեմի, անոնց խաղաղ խուցերուն մէջ հազիւ թէ կը պլպլար վառակոտին ճրագը: Այդ խուցերուն մէջ էր որ գարեբով գարրերու ու պահպանուեցին էր հայ գրականութիւնը և որ այժմ ոչ միայն իր նուազութեամբ

ծանօթութեան տարրերը, քանի որ թէ՛ տիեզերաբանութենէն կամ բնութեան գիրքէն կրնայ քաղել Աստուծոյ գոյութեան բնարանական ապացոյցները, կամ Աստուածաշունչէն՝ յայտնութեանական ցուցմունքները՝ և թէ իր ինքնազննութենէն՝ հոգեբանական փաստերը: Այնպէս որ այլևս աւելորդ պիտի ըլլար ապացուցական որեւէ ուրիշ ձեռնարկութիւն. բայց, թէ՛ անհատներուն պատասխանելու, թէ՛ հաւատացեալներուն գիտակցութիւնը աւելի պայծառացնելու և թէ՛ Աստուծոյ մասին մեր ունեցած բնական ծանօթութիւնը աւելի կատարելագործելու համար սովորութիւն եղած է միշտ ինչպէս Միջին դարուն դպրոցական աստուածաբաններուն մօտ, Նոյնպէս աստուածաբանական նոր դպրոցներուն համար զաստուորել կարգ մը փաստեր: Մեզի համար, անօգուտ չըլլար քիչ մը մօտէն տեսնել և քննել այդ փաստերուն արժէքը:

(1)

X

այլ մանաւանդ իր ամալութեան և անկենդանութեան շրջանը կը բուրբերէր:

Այս արտաքին համատարած ողբերգութեանը մէջ կուգային խառնուիլ նաեւ կրօնական վէճերը: Ռուբինեանները ինչպէս նաեւ Բագրատունիք, իրենց թշնամիներու շարքին ունեցան միշտ նաեւ Բիւզանդիոնն և ապա Կաթողիկէ եկեղեցին: Մեր պատմութեան արիւնոտ էջերու կարգին, նոյնքան տրտում էջեր կան բացուած կրօնական այս ներքին երկպառակութեանց հետեւանքով: Կէսը առեւն մը երբ Հայաստանի և Կիլիկիայի Հայ եկեղեցիները այս վէճերու պատճառաւ քիչ կը մնար որ բաժնուէին իրարմէ: Դժբախտութեան մեր սեւ գործերը չկրցան չքացնել այս ներքին ցաւը, որ աւերակներու վրայ իսկ շարունակեց իր նոր աւերը: Ռուբինեան անկողնէն առաջ և վերջ մանաւանդ, Խաչակրաց արշաւանքները տաքեւելք էին բերեր կաթողիկէ հոգեւորականութիւնը, որոնք իրենց չափ մը միսինքնեալ կարգին, սկսած էին մտահոգուիլ մանաւանդ հայերու հոգիի փրկութեան մասին: Կաթողիկոսութիւնը հաստատ թոյն էր դրած Արաբի ափին, եւ Նախիճեանն գտաւուժ: Այդ նոր բլիշներուն գէտ հայ հոգեւորականութիւնը կազմակերպեց իր գիմարութիւնը: Սիւնիքի, Արարատի և Վառաձորականի կարգ մը վանքեր միացան իւրարու, կազմակերպելով Հայ եկեղեցւոյ պաշտպանութեան գործը: Յովհան Ռոտունցին, Գրիգոր Տաթեւացին իրենց համախոհներով և աշակերտներով եղան ուժեղ զիմպրոզներ այդ աւերին գէտ, որ կը ջանար ընել այն՝ ինչ որ Լէնկթիմուրներն ու ձէնիկիք իսանք չէին կրցած ընել:

Աւ արեւմտեան միսիոնարներու այս քարոզութիւնն ու հաւատքի գործը մեր մէջ այն շրջանին, երբ արեւմուտքի մէջ լատին կղերը անբարոյութեան ինչպէս անհաւատութեան ընդհանուր երեւոյթ էր: Զլուեիի կաշառքներ, դրամապաշտութիւնը, արքայաճառութիւնը, ապականել էին անխտիր բոլոր կրօնական հիմնարկութիւնները, սկսած պապերու Աթոռէն: Ահա թէ ի՞նչ կրնային տալ անոնք անդի:

Անխրոններու սխալագործութիւնները. — Հոգի արեւելեան վանականներու դիմադրութիւնը խորտակելու համար նոր միջոցի կը գիտէր: Պարսկական Մոսկով հարստու-

թեան թուլացումէն օգտուելով 1319-ին նոր քարոզիչներ եկան արեւելք և հիմնեցին Մարագայի Լատին Եպիսկոպոսութիւնը՝ կեդրոն ունենալով Սուլտանիա մայրաքաղաքը: Ունիթոռները հոս կը սկսին իրենց հաւատքի տարածման գործը թէ բնութանցի և թէ գրաւոր քարոզներով: Սկիզբները հայ կղերը, մանաւանդ Գլաձորի վանականները, որոնց մէջ մեծ էր գիտութեան սէրը և նորութեանց տենչը, հետաքրքրութեամբ և համակրանքով վերաբերուեցան ասոնց նկատմամբ, սակայն երբ զգացին անոնց միտումը և տարանջատող ոգին, ոչ միայն զգուշացան և զգուշացուցին, այլ մանաւանդ կեանքի և մահու պայքար բացին անոնց դէմ:

Ունիթոռներու վերաբերմունքը հայ լեզուի, կրօնի և ձէսի դէմ աւելի քան անարգական էր: Անոնք ուրանալով այդ բոլորը, լատիններէն կը թարգմանէին կաթողիկէ ոգիով կրօնական գիրքեր, մեկնութիւններ, ծիսարաններ և քարոզներ: Ունիթոռներու նախանձախնդրութիւնը այն աստիճան աշխարհ գրաձու, որ եթէ հնաբառեր լինէր հայոց լեզուն և հայութիւնն իսկ պիտի ուզէին փոխարինել լատիններէնով: Բայց որովհետեւ առկա անհնար էր, ուստի անոնք հայ լեզուն ձեւակերպեցին լատիններէն վրայ, կիրարկելով նորաստեղծ ուղղական և խոնարհման ձեւեր, նոր տեսակի Նախդիւրներ, բառերու լատինաձեւ շարադասութիւն և ամսաձայնութիւն, լատիններէնի հետեւողութեամբ կազմուած նոր բառեր և նոր արտայայտութիւններ եայլն: Այս կերպով կը ստեղծուէր տարօրինակ լեզու մը, և լատինական հայերէն, որ մեր ոսկեղինիկ ու արարք լեզուն խանգարելէն զատ ոչ մէկ արժէք և օգտակարութիւն ունեցաւ:

Յովհան Ռոտունցին եւ վանական դրպարոցներ. — Ունիթոռներու հայրենամերձ և աւանդուրաց գործունէութիւնը շուտով առաջ պիտի բերէր խորհուրդ յուզումներ և բնականաբար զօրեղ հակազգեցութիւն, որ պիտի ունենար իր բարերար հետեւանքները ոչ միայն կրօնական տեսակէտով, այլ մանաւանդ մշակութային և գրական մարզերու վրայ: Տաթեւի, Գլաձորի և նման վանքերու մէջ, ուր տակաւին կը շնչէր հայ լեզուի և մշակոյթի սէրը, և հայրենի աւանդութեան և կրօնի անաղարտ սրբու-

քեանց նախանձախնդրութիւնն ու քաղցրութիւնը, պիտի պատրաստուէր աշակերտութիւն մը որ պիտի հանդերձէր ինքզինքն քը այս վատաւորող և աւերիչ հոսանքին դէմ զինելու պաշտպան կանգնելով կրօնի և հայրենեաց աւանդութեան և սրբութիւններու, որոնք այսպէս անոպայ և անխնայ կ'աղճատուէին կը լլրճուէին Ունիթոռնեբու հասցուցած հայարիւն բաց օտարողի այս վարձկաններէն: Այս նոր վանտալներու դէմ գործողներէն մին էր Յովհաննէս Որոտնեցին, Օրբելեան տոհմէն և Դլաձորի բարձրապատիւ դպրոցի եռամեծար մեծ վարդապետ՝ Եսայի Նիւնցիի աշակերտը: Որոտնեցին ծանօթ էր լատիներէնի և արեւմտեան ուսումներու, հաստատուելով նախ Տաթևի, ապա Ալարկունիսի վանքին մէջ, իր աշակերտներու և նոյն վանքի վանահայր Մեծն Սարգսի հետ միասին մահուան և կեանքի պայքար կը մղեն Երնջակի և Նախիջևանի Ունիթոռնեբու դէմ, որոնք այնքան անգթօրէն կը ժպրէին քակել սգանդ հայրենիքն:

Գրիգոր Տաթևացի. — Տաթևեան վարդապետարանի բարձրագոյն ուսումը և ժողովրդականութիւնը տակաւ պիտի անէր շնորհիւ Գրիգոր Տաթևացիի, որ աւանդապալ, խիստ գործունեայ և բազմազետ ուսուցանող մըն է եղած: Տաթևեացիին ծնած է 1346-ին Վայոց Ձորում, և երկու տարիներ աշակերտած Յովհաննէս Որոտնեցիին, այս վերջինը իր մահուան նախօրեակին իրեն յաջորդ և զլուխ բովանդակ Ուխտին կ'որոշէ Գրիգորը, որ համբաւուած էր արդէն իբր գիտուն, նախանձայոյզ և ժրջան գործիչ: Ինչպէս Որոտնեցին, Տաթևացին եւս հմուտ էր ոչ միայն եկեղեցական և գրական ուսումներու, այլ նաև ուսումնասիրած էր յունական իմաստասիրութիւնը և ծանօթ էր լատիներէնի: Տաթևի դպրոցին մէջ կ'ուսուցուէր, հայ գրականութիւնը, Հին և Նոր Կտակարաններու մեկնութիւնը, Ս. Հայրեն գրուածներ, ինչպէս նաև «գգիրս արտաքին իմաստասիրացն», «լուծմունք արտաքին գրոց» այսինքն Պլատոնի, Արիստոտէլի, Փլուտինի, և Պորփիրի գրուածքները և անոնց մեկնութիւնները: Ասկէ զատ աշակերտները անհրաժեշտաբար կը սովորէին երաժշտութեան, հառապացութեան և գրչութեան արուեստ-

ները: Գրիգոր Տաթևացիի համբաւը իրեն քաշած է Հայաստանի բոլոր կողմերէն բազմաթիւ աշակերտներ: Ինքը յայտնի էր ոչ միայն իր սրբութեամբ և առուցանելու բարձր կարողութեամբ, այլ նաև բազմաթիւ գրական աշխատութիւններով: Տաթևացին իր գրուածներուն մէջ ի յայտ կուգայ իբր ուսեղ մտածող մը և մեծ տրամաբանող մը, համաձայն անշուշտ ժամանակի ծանօթութեանց և հասկացողութեանց: Իր գլխաւոր գործերն են «Գիրք Հարցմանց» հոբու մէջ մեր Եկեղեցւոյ ուղղափառութիւնը կը պաշտպանէ սկոլաստիկ տրամաբանութեամբ, ինչպէս սովոր էին ընել այդ շրջաններու աստուածաբանները: Ունիթոնեպէս Ամրան և Զմրան քարոզգիրքեր, որոնք անտարակոյս իբր ուղեցոյցներ ծառայած են ճարտասանական և քարոզական արուեստին:

Տաթևացին մեռած է 1410-ին կամ ըստ ոմանց 1414-ին, և թաղուած նոյն վանքին մէջ: Գրիգոր Տաթևացին Հայ Եկեղեցւոյ երանաշնորհ վարդապետներու վերջինն է, փառաբանուած և սօնուած յատուկ յիշատակով, և զովուած Յուսէփ կոչմամբ: Այս արտասովոր փառքին պատճառը իր արժանիքներէն աւելի, ան կը պարտի մեր Եկեղեցւոյ ուղղափառութեան ի խնդիր մղած իր պայքարին և պաշտպանութեանը: Ան ոչ միայն գրեց, քարուղեց, սորվեցուց և աւանդեց, այլևս Տաթևական աշակերտութեամբ տէր կանգնեցաւ հայադաւան ուղղափառութեան և զայն ազատեց իր վտանգեալ վիճակէն:

Տաթևացին անկասկած կրնայ գասուիլ իր մասնաւոր մեծանուն գիտնականներու, նշուականացի, Ալեքսանտր Սուրբեցիի, եւ Սկովտոս Երենացիի շարքը:

Քովլմ Մեծոփեցի. — Մեր երանաշնորհ վարդապետներէն մին եղած է և առանձին մասնակցութիւն է ունեցեր Կաթողիկոսական Աթոքը 1441-ին, Սիսէն Աղաբաշտ տեղափոխելու գործին մէջ: Վաղկերտած է նախ Սարգիս վարդապետին՝ Մեծոփայ վանքում, ապա Գրիգոր Տաթևացիի: Հեղինակն է «Գատուութիւն Լանկ-Թամուրա» և յաջորդաց իւրոց գործին: Իսկ իր երկրորդ աշխատասիրութեան մէջ ի յայտ կուգան ԺԴ. — ԺԵ. դարեր մշակները և մեծ վարդապետները:

Առաջիկ Սիւնեցից. — Տաթեւեան զըզ-
րոցի առաջնակարգ եկեղեցական բանաս-
տեղծը, որու կեանքի մասին շատ քիչ բան
գիտենք: Ան Գրիգոր Տաթեւացիի զբոսը-
դին էր և աշակերտը: Առաքելը արքեպիս-
կոպոս էր և Եվբարգիտող Սիւնեացի, այ-
սինքն զլիսաւոր տեսուչ, առաջնորդ, որ կը
նստէր Տաթեւի վանքը: Թէ Մեծոփեցին և
թէ Տաթեւացին գովասանքով կը խօսին այս
հեղաբարոյ, սրբակեաց և նոյն ատեն ա-
նուշիկ տաղասացի մասին:

Ըրինք քանի մը զլիսաւոր գէմքերու
այս վերջիչումը, ըսելու համար միայն որ
Տաթեւացիի զպրոցի աշակերտութիւնն էր
զլիսաւորաբար որ աշխատեցաւ կազմակեր-
պելու մեր վանական գրութիւնը և ար-
ձարծնելու մեր մէջ մութ մութ օրերուն,
հոգեւոր ու մտաւոր կեանք: Այդ զպրոցի
շուէնով սնած աշակերտութիւնն էր որ հո-
գեւոր վերածնունդը իրականացնելու հա-
մար, վանքերու ցանց մը ստեղծեց, իրեւ
մտքի և հոգիի փնթակներ: Եւ երբ ոչինչ
կը մնար, ինչպէս ըսինք, քաղաքական
գործունէութեան մը անհուն զոհողութիւն-
ներէն, երբ ամէն զէնք կը փշրուէր հայ
ձեռքերու մէջ, կը մնար սակայն վանա-
կանի մատներուն տակ զողողող գրիչը՝
որ պիտի երաշխաւորէր մասամբ անդա-
ռօքի կեանքի մը պահպանումը: Գլխաւոր,
Տաթեւ, Որոտն, Հաղարծին և անոնցմէ
առաջ Սանահին և Հաղբաւ միայն հոգեւոր
կեդրոններ չէին, որոնք կը ջանային շու-
սաւորել՝ ոգեւորել և ապրեցնել մութի,
մորմոքի ու մահացումի մատնուած հաւա-
քական գոյութիւն մը, այլ անոնք յե-
տոյ առնաբար ճակատ պիտի յարդարէին
Կիլիկիոյ Աթոռի թուլամորթ քաղաքակա-
նութեան հանդէպ, պայքարելով մէկ կող-
մէն անոնց զիջողամիտ միտումներուն գէմ
և միւս կողմէն օտար դաւանութիւններու
յաւակնաւորից պահանջներու և Անիթոռնե-
րու շարաշահ խուժանին գէմ:

ԺՅ. գարու կէսերուն սակայն համա-
տարած և իրական վտանգի մը առջև խրած
կը մնայինք ազգովին: Արեւելքէն և հա-
րաւէն եկած սարսափները ոչ միայն խոր-
տակած էին մեր ողնահարը, մեր քաղա-
քական գործութիւնը, այլ նաեւ փրած մեր
հոգիի և մտքի զէնքը: Գլխաւոր, Տաթեւ,

և նման վանքերը, փառաւոր յիշատակներ
էին այլեւս: Ճգնաժամը ամբողջական էր
ԺՅ. գարու վերջերը:

Սակայն այս անաւոր տաղնապէն, մեր
ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան բը-
նազգը պիտի արթննար: Նորէն Եկեղեցին
իր հովանաւոր և ազգակ մեր մտքի և հո-
գիի առեւքնեցուն պիտի սկսէր իր դերին:
Մի օմն Սարգիս հիմը պիտի դնէր Մեծ Անա-
պատին, որ յետոյ պիտի խնամէր վանական
նոր վերաբրթնութիւններու եւ կարգերու
բանակը գրի եւ մտքի աշխատանքնե-
րուն:

Մեծ Անապատի վարդապետներէն մին,
Մովսէս Գ. Տաթեւացին, պիտի նուիրուէր
հայ գրի փառաւորման և բարեկարգութեան
գործին: Գաւառով իջմիածնի կաթողիկոս
(1629—1632) անիկա տնտեսապէս ու բարո-
յապէս վերաշինութեան պիտի ձեռնարկէր
Իջմիածինը, իր յաջորդը Փիլիպպոս իր նա-
խորդին սկզբնաւորուած բարեկարգական
ձեռնարկները աւելի պիտի բարգաւաճէր
1640-ին իջմիածնի մէջ բանաւոր մեծ զըզ-
րոց մը: Իսկ իր յաջորդը Յակոբ Զուղայե-
ցին, նոյնպէս շինարար ու բարեկարգիչ
պիտի մտածէր տպարանի բարեքին, մար-
գեր զբիւլով Վենետիկ, Ամսդերտամ: Եւ
սակայն ամէն տեղ նիւթական ու քաղա-
քական դժուարութիւններու կարգին կը հե-
տեւէր պապական Եկեղեցւոյ այլամերժ
կրօնական հայածանքը: Միայն Մէքսէի
երկրպագուները չէին որ կը հաւածէին մեզ
մեր երազներու ճամբուն վրայ այլ նաեւ
Հոռոմի երկրպագուները:

(4)

Ե. Վ. Տ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂՄԱԿԱՆ

ՏԱՐ ՄԵԶ, Ո՛Վ ՆԱԻ

ԶՕՆ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁ ԿԱՐԱԿԱՆԻՆ

Տա՛ր մեզ, ո՛վ նաւ,
 Դէպի երկիրն հայրենական.
 Որ տակաւին մինչեւ երէկ,
 Մեզի համար լոկ յո՛ւշ էր դառն՝
 Անցեալ փառովն ու փորձութեամբն իր անասնման.
 Որ՝ դեռ երէկ,
 Իբրեւ շրմորն ու շունչ նորոգ,
 Մեզի համար յոյս մըն էր լոկ.
 Եւ որ՝ հիմա,
 Եղբայրական ազգերուն հետ իր հարեւան,
 Մութ ու սոռ ոյծերուն դէմ հսկայական՝
 Իր պայքարէն վերջ սպառիչ,
 — Նո՛րէն կայտառ, նո՛րէն կտրին —
 Կառօտին դէմ՝ զաւակներուն իր հեռակայ,
 Մայրական գիրկն իր կը բանայ:

Տա՛ր մեզ, ո՛վ նաւ,
 Դէպի երկիրը Նայիրեան.
 Ուր՝ մեր մախնիք — յաւէտ արի, աշխատունակ —
 Սընեք, սիրեք, ու ոգորեք են շարունակ,
 Ոյծերուն դէմ թեմամական,
 Որպէսզի միշտ ապրին ազա՛ւս
 Իրենց հողին վրայ հաւազաս:

Տա՛ր մեզ, ո՛վ նաւ,
 Դէպի երկիրն արմենական.
 Ուր՝ դարերով
 Ժողովուրդն իր քաջակորով,
 Սոսկ գոյութեան գուպարին հետ անագորոյն՝
 Մըղեց միշտ մա՛րտն՝ աւելի բարձր, աւելի բաւուն,
 Իր ոգեղէն, իր լուսեղէն լինելութեան:

Տա՛ր մեզ, ո՛վ նաւ,
 Նորահասաս

Ու նորագաս
 Երկիրը մեր սովեսական.
 Որ՝ երէկի համասարած աւերին դէմ,
 Յաղթ ու հրպարս, արդ կը հեւա՛յ,
 Սեղծագործ ոյժի թափովն համայնական.
 Որ՝ զերթ փիւնիկ՝
 Հուրին մէջէն Հոկտեմբերեան,
 Նորակենցա՛ղ ու երջանիկ,
 Կը սաւառնի դէպի գալիքն արփիական:
 Տար մեզ հոն, նա՛ւ...

Ն. ԿԱՏԱՐ

ԽՈՐՀՈՒՐԴԻՆ ՄԷՋ ԻՐԻԿՈՒԱՆ

Իրիկուան մէջ ծառերն ամէն պարտէզին
 Թեւասարած ծերունիներ են լոին,
 Որոնց ի տես իմ սա հոգիս մեծաւոր
 Կ'ըզայ անոնց մեծմութիւնն հեւսօրօր:

Ու բարձրացող աղօթքին մէջ ծառերուն
 Ես կ'ընդգզամ խաղաղութիւն մը անհուն,
 Խաղաղութիւնն հոգիներուն՝ որ հիմա
 Չայն կը հայցեն զերթ երկնի մանանայ...

Մինչ ծխնելոյզն հանդիպակաց գործասան
 Կ'արձակէ իր ծուխը վերջին, որ նման
 Բարձրադիր ու անեւած խոռո բուրվառի՝
 Իր յետին խունկն արդ կը վառէ, կ'սպառի...

Ու դեռ անդին՝ հազար երանգ՝ որ տակաւ
 Հորիզոնին կ'ընծայեն փալ մը անբաւ,
 Ու անոնց դէմ՝ տղայ մը որ երկիւղած՝
 Կ'աղօթէ լո՛ւռ, բացած հոգին առ Աստուած:

1947, Գահիրէ

ԴԱԻԻԹ ՇԱՀԼԱՄԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԱՆԱՅ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ԿԱՅՈՂԻԿՈՍ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

Յափրացած, յոգնած, պատրանաթափ սփիւռքին համար տարաշխարհիկ որակուելու արժանի սա հոգեվիճակը, թերեւս, հասկանալու մտադրութեան մը անձնատուր մասնաւորում մը, գէշ բառով մը մենաշնորհ(°) մը պիտի ուզէիք ընդունել Պարեգին Յովսէփեանին: Կ'աճապարէք: Կը հրաւիր Ձեզ որ թուէ մը կանչէք ձեր մտքին իր ընկերները, մեռած որքան ողջ: Համոզվիչ, սրտառուչ հանգիստութեանց հանդէս մը պիտի չուշանար համագրաւել ձեր հոգին: Մեռածները կրցան մեծ ըլլալ, վասն զի պաշտպանուած էին իրենցմէ ու զուրսէն: Անոնք որ, ութսունին, նոյնիսկ անկէ վեր (Արեւելեան 87ին աչքերը գոցեց, կէս մնացած կրթողական գործի մը վրայ), տակաւին մինչև երէկ, ու այսօր ալ կը սեղ-

ծագործեն, հայ ոգու յասուկ գեղեցկութիւններ, Խորհրդային Հայաստանէն յարգարուած ապահովեալ պայմաններով, մարգեր են, իրեն յար է նման, որոնք աշխարհէն իրենց կրած դառնութիւնն ու պատրանքները զրտած են կերպը փոխելու հոգու խաղաղութեան, գործածելով անմոռանալի թումանեանին այնքան չարարակոծ օրերը լուսապսակող տարազ մը, ու վերածած են այդ աշխարհին վրայ իրենց իմաստը իրենց ժողովուրդին գերագոյն բարիքին, իրենց պահելով թէյին բաժակը միայն, հացին շերտը, լայն, խորունկ լուութիւնը: Մի կարծէք թէ Միլլին դարու վանական կարգերէն կը խօսիմ: Կը խօսիմ մեծ հաւաքողներէն, մեծ գիտուններէն, մեծ կառուցանողներէն ուրոնք Նրեւանի համալսարանը հայ ողբելի ստեղծագործութեան կենդանի վառարան են յարգարած հիմա: Ու չեն մեռած Ագոնցը, Արեւելեանը, Մալխասեանը, ընդգէմ հողին ծանր փառսին որ կը ծանրանայ աւտոնց մարմնեղէնին վրայ: Նոյն հզօր կիրքը, հզօր հրգեհի մը նման կը պաշտպանէ, մեռնողներուն հետեւէն փաղանգները ողջութեւն, նոր ուժերու յորգումի մը մէջ: Ահառեանը առանձին աստուածութիւն: Բանասիրականին մէջ ու կիրքը գերազանց ազգակ աշխարհին յազթելու: Անշուշտ աւտն ասպարէզ խնողուած է երրորդական, չորրորդական ալ գործօնութիւններով: Մոռցէք մահաց: Կեցէք պատկառ անոնց առջեւ միայն որոնք իրենց գերազանց կիրքը ըրին իրենց զբաղումները: Կէս գար առաջ Ալիւան, Տաշեան, Այալեանեան նման կիրքերով ու նման ճակատագրով:

Ու այդ կիրքը, նոյն աստուածութեամբ

- հմարանին,
- գիտունին,
- պատմիչին,
- հաւաքիցին,
- վերահազարդին,
- վերլուծողին,
- վերբաղարդիին,
- սեռամոլին

զրայ, որուն
անունն է
Պարեգին
Յովսէփեան:

Կամայական բաժանականութիւնը չէ մեր շնորհներուն, երբ այսպէս մէկ մարդէ մը ամբողջական երեսներ կ'ըլլան արատանելի: Կ'ընդունիմ որ զանազանութիւնը յաճախ ըլլայ ազգակ ակարացման,

(°) Վերլուծող մը պիտի յուշանար Նյմարիւ որ մեր ժողովուրդին քաղաքական ճակատագիրը դարձած է ծանր խաթարման, այլադրումներ մեր հոգեկէն յարկաւորութենէն ներս: Չեմ իշխար պատմութեան խորքը, օգտագործելու համար Մեր Նախարարական, արքայական, կրօնական ծանր հակադրութիւնները, իմ իշխան պաշտպանութեան, 1900 թն արեւելաւայերը միայն ի հիմնական կը մտածեն արեւմտահայերուն հետ մէկ: Արեւմտի, արեւմտահայերուն, Նյմարիւ կենցաղական ծանր հարցերու մէջ երբևէ հաստատանքը կը պարզեն ակնթախ տարբերութիւն: Սփռւած որ հաստատանքին մէջան ասիւլ Բուսպիլի և հաստատանքուն միջոցին, մեր օրեկէն արեւելահայերուն գէտ, հարկաւորութեան պիտի ընդունար արեւելահայերն այլադրումներ: Այսպէս Նոր դարուն, արեւմտեան թուին իրայ, հայ բանասիրութիւնը կը դարձէ իրեն յատուկ անկերքին — Նկատի ունեցէք միակամ մարդերուն հետաւորութիւնը, Պերիլին, Բարիլ, Վենետիկ, Վենետիկ, Պոլիս — ու ինքնապաշտ լոյսակներով: Արեւելայայ բանասիրութիւնը, իր կերպով յաւելէ իր զիններ ամուր, խնամքով պահպանող ճառագայթումի մը պատկերը կուտայ: Կ'ընդունիմ որ Ահառեան մը, Ագոնց մը Նյմարիւն կը ծաղկէ իրենց միացեալ գրութիւնները բայց իմ ընդունիմ որ մաքր գրութիւնները առանձին պիտի բաւեն իրան ինքնակերպութեան արդէ հազիւսի ընդուն: Ահա Նորային, Գարագաշը, Տաշեանը, Պարեգին, Բարիլ, Տաշեանը անհրաժեշտութիւնը (Տաշեանը կը զատի իր արեւելահայերում Նյմարիւն գիտնիլ ժողովուրդի անհաղթելու ցուցակագրումին) բարի եղէք հայկալ . . . արեւմտական ճշմարտն ասի անհաղթելու: Նյմարի ի Նյմարի Պարեգինը պաշտպանել իր անկերքուն հետազոտութիւնները փորձագործին մեծնելով: այլ հաստատու միայ իրողութեան, — Լայպնիշիցին պաշտպանութեան, Երկր կերպարանցին ասի ինքնակերպ, այսօր զուգործեցին Երկր իրողութեան կ'այսպէս:

մանաւանդ մեր դարուն յատուկ մասնաւորման պահանջին ընդմէջէն: Բայց պիտի ուզէի որ երեսներու նմանակ մասերուն փոխադրէիք վայել ուշադրութիւն: Այս վերադիրները, առանձին առանձին, կարող են լեցնել ճակատագիր մը: Ունինք օրինակները Տաշեաններուն, Ալիշաններուն: Այդ վերադիրները արգարութեամբ զիմաւորող զգայնութիւն, իմացականութիւն, որոնք ներթափանց փոխը կը վերածեն նիւթէն վեր զրութեան, գէթ անքան մաստաւստմին: Սխալի մէջ չեմ արկածախնդրելու՝ հոգին հասկնալու տհաւոր աշխատաւոր Տաշեանին, երբ աւարտեց իր Յուցակը, կամ Ալիշանին երբ լոյսին բերաւ իր պատմական, հնաբանական մեծ գի կառոյցները: Տաշեան գոհ էր որ կատարած էր իր պարտքը, իր ժողովուրդին նշխարած քներն կըրցածը փրկելով: Ալիշան հպարտ էր որ հայոց պատմութիւնն ու հայոց աշխարհը, աշխարհագրութիւնը կը դառնային սեպհակաւնութիւնը զանգուածներուն: Բայց նոյնքան ապահով եմ որ երկուքին ալ չայցեւին խուլ, խորունկ, խռոտապաղին զգայնութիւնը հայոց մշակոյթին մնացեալումին: Ահա տարբերութիւնը:

Միկրորդաբար, կը յանձնեմ ձեր նշակատման միւս ալ պարագան: Վերի առանձնացումը զբաղանջներէն իւրաքանչիւրին համար Գարեգին Յովսէփեան, իր կիրքէն դուրս, կը վայելէ պաշտպանութիւնը նոյնքան հզօր իր հետաքրքրութեան
— Ամէն նոր բանէ! (*),

(*) Ինչպէս, թերեւս արդար տարազով մը, իմացականութեան կողմէ յայտարարեն յիշողութիւնը, հանգուծեն, թերեւս նշանակաւորագոր տարազով մը նկարագրութիւնը կը փութուի ընդունել զարգացումին անդամի կերպ: Զորքաւոր, հոս ինչպէս կերպ մասնագիտական հարաբերութիւն, այլ իմացական իրութիւնը որ մարդ կ'ըլլայ իւրաքանչիւ մեր նկատաւորութիւնները կըրթուի: Բայց երկու պարագային ալ վերադարձութիւնը նոյնքան արդար: Ձեմ զարդեր չուր յիշողութեան հարցով, իմաստասիրական կարողութեմ մը ներս ահա հաստատ իմ գայիւրեան յիմունկով: Բայց զուտ նկատաւորութիւնը երբ իմացական զգուշութեամբ մը ասի ինչ զորքեր, զգուշութեամբ ինչ է. աղետ: Օրինակները արեւու եւն Գարեգին անկարելի վնասներ, պաշտօնական մասնագիտարաններու առնանքուն որոնք անհնարելի կ'արարեն, ինչ որ կ'ըլլայ իրենց հատուկութեան, օրին մէկը այդ մթերութեան փութութիւնը արդար անմիջեւ նակատագրով: Ահիւ նոր բան: Անշուշտ, բայց նոր իշխանութիւն: Գարեգին Յովսէփեան, առանձնապէս ինչպէս ունի... Լ. Ս. Թերեմանին յափառել, բայց միջոցն չանցնել օրերը: Սակայն, արդիականութեան վրայ զգրեմ եւ ուրիշ շատ մը երեսներ անհեթեթութիւններ զգուշութեամբ իր աշխատեալ տալ ժամանակ: Իր իշխանութեան հետ աղետ պարզով ամեն նորութեան այդ կարողութիւն աշխատեալը կը բարեբարեւ: Յետոյ, կայ ուրիշ ալ շնորհ մը: որ ամենուն իր բաղնիքը, Հաւատաւոր նիւթեղենը ար-

որով մտքի լայնութիւնը կը բարձրանայ ստեղծագործական յարգով արդիւնքներու ընդլայնութեան: Հաւատարմութեամբ նախապայման, պարտաւոր է տեղի տալ, առաջնորդել կառուցումին:

Արեւելահայ բանասիրական կրթանքին մէջ կիրքէն դուրս — որ կեանք տարազով փոխարինելի բառ մըն է — նորութեան, նորութեան, կառույցի սա փոյթն ու տաղանապը, սա տարիանքը նոյնիսկ, չեմ երթար առաջ զանազանութիւն տեսակարար միջոց մը իրեն առաջարկել ընդմէջ արեւելահայ եւ արեւմտեան հայ բանասիրական զարգացումներուն: Բայց թելադրանքը իր լման կշիռը կը ստանայ երբ հայ ժողովուրդի զիւսթն համար վատնուած երկդարեան, կազմակերպուած աշխատանքին մէջ ուզէք զատել բաժինները, Եւրոպան — Պոլսին ալ միասին — իր մեծ համալսարաններով, ցեղագրական, գիտական հաստատութիւններով, հսկայական մատենադարաններով չեզոքած այնքան բան որքան յարգած է իրագործել էլ միմեծիւնը իր համեստութիւն միջոցներով: Մի մոռնալ որ այս essai-ն իբր օրոշարդի վերադիր ունի

— Արեւելահայ բանասիրութիւնը եւ էջմիածինը որուն երախտառատ, բազմաբաժան մէկ բանուորն է

— Գարեգին Յովսէփեանց:

Այս մարտուն աշխատանքը երեսակներու բաժնէն փորձ մը ինծի տուաւ տասնի մօտ յստակ պիտակներ: Ծնողում մը. — Կարտակները երբեմն պերճանքի առարկաներու կը նմանին, մարդու մը հիմնական կողմերը աւելի պայծառօրէն ցայտանջուլ ծառայող: Բանաստեղծ՝ Եղիշէ Պատրիարք Գրեգորեանը: — Անտարակոյտ: Բանասէր: — Իր մասնաւոր կարողութիւն վրայ: Քննադատ: — Հաւատարմութեամբ երբ իրեն ներկայացուած գիրքերու վրայ վճռական տեղեկագրիներ կը ստորագրէր: Գատմարան: — Պիտի փութեմ հաստատականով զիմաւորել հարցումը քանի որ հայոց պատմութիւն մը գտած է: Մատենագրութեան պատմիչ:

— Ոչ մէկ տարակոյտ, երբ ունինք իր-

տագրանքի մասնաւոր կողմերը մը հարցին: Ահա ստեղծագործութիւնը: Գարեգին Յովսէփեան ինչ նմանի պիտարեւ տեսարաններուն որքան հայ մտաւոր մը կը խառնէ, ինչպէս պիտի խառնէ գերմանական, այսինքն զայն առանց ճանաչալ: Գ. Յովսէփեանին համար ի սկզբանէ եր հայ էլ-նիւթ: ապա՝ անոր տարբերը:

մէն հատոր մը, նուիրուած նոյն նիւթին՝ Պերմախոս, այսինքն բեմբասաց։ — Օ, սրբազան կախա՛րդը, պիտի փութային ազադակել իր խօսքը լսողները Եկեղեցւոյ բեմերէն։ Անգուցակա՛ն զասարժո՛ւր։ — Ինչպէ՛ս գնել նման հարցական մը երբ սեւ ռուսգներ տուաւ մեր դպրութեան ու Եկեղեցիին։ Ու այս ստորաբաժանումները այսօր մըն ալ երկարելի են ինքնին։ Եւ սակայն ընթերցողը հազիւ կը կասկածի թէ, պիտակներու սա շարքէն քանի մը հատը միայն արդա՛ն, պատշա՛ն, միբձաւոր գործածութիւններով, չեն վտանգեր վարկը այլապէս փարթամ, մեծահմուտ իմացակա՛նութեան Սղիշէ Պատրիարք Դուբնանին։ Այս օրինակը կը նկատեմ բաւ, ցոյց տալու համար թէ հասարակաց գնահատանքին տա՛րողութիւնը որքան անվաւեր է յաճախ։ Դարեւգին Յովսէփեանի արդիւնքին վրայ գործադրուած սա պիտակումները կը պատշաճին, այդ մարդուն համապատասխան կարողութեանց ու առանց արդիւնքին այնքան սերտ ու սեռն, որքան միսը՝ ռուբրին։ Աւելին։ Այդ վերադիրները չեն ծածկեր առանձին առանձին, մասնաւորուած իմացական atelierներ, այսինքն՝ քիչ մը յաւակնոտ բացատրութեամբ մը գանկի պոստէ չեն պարտադրուի մեր նկատաւման։ Անոնք, անոր հոգեղէն Ռգոր Բայց մէկ անձնաւորութեան իրենց մասնաւոր նկարագիրները չընտրեն պաշտպանող խորժակներ։ — Բաւը հոս կը թարգմանէ մեր հոգիին զօրաւորագոյն, ազնուագոյն ցանկութեանց գումարը, արդէն գործածուած տարազով մը

— կիրքը, որ մինակ մեզ չի կործաներ, այլեւ երբեք մեզ կ'աճեցնէ մեզմէ շատ վեր արդիւնքներու առաջնորդելով մեր ազգակութիւնները, մեզ սանձելով — իբն համար ուղեւոր — մեր աւելորդ հետաքրքրութեանց արտաւայելիութեան մէջ թափառելէ ու մեր օրերը, ամիսները, տարիները, նոյնիսկ քառորդ դարը կը լծէ մէկ ու նոյն պաշտամունքին։ Հնուց խօսք է —

— Հոգիս յօժար է, բայց մարմինս տկար։

Գ. Յովսէփեան, հայ եկեղեցականի մարմին մը ունէր ինչպէս ամէնքս ունինք մեր մարմինները մեր աս ու ան պաշտօնադրութեան կնիքովը կնքաւոր։ Ան այդ

աղօթողէն, եկեղեցւոյ սպասաւորէն՝ բռնի առաւ հայ գիտունի դժուար մարմին մըն ալ։ Բացէք եկեղեցականը, որպէսզի համոզուիք թէ որքան շատ կ'ուզենք մենք այդ տիպարէն, նոյնիսկ կենքին գերաւգոյն վայելքներէն անոր հրաժարումը կը գնենք պայման մեզ ծառայեցնելու համար անոր ուժերը, քիչ անգամ յարգանքով, յաճախ նախատինքով վճարելով այդ հրակայական զոհողութիւնը։ Բացէք գիտունը ու ըսէք ինծի թէ ինչ կուտանք անոր, երբ անկէ այնքան շատ կ'ուզենք։ Գ. Յովսէփեան երկու առանձին սա զոհադրութիւնները յօժարական պարտադրած է իր մարմինին և միտքին։

Ի՞նչ էր, սարկաւազ, անոր գտածը, հայ մշակոյթէն։ Ուրիշ խօսքով, 1880ին հայագիտութիւնը քերականութիւն էր ու եղչիկ։ Աշխարհագրութիւն էր ու Արշան։ Հայ մշակոյթի, իբր յղացք, չէր իսկ կանչւորած։ Ութսունամեանի, փառաւոր տան մը թթուակալը՝ անիկա, այդ մշակոյթին ոչ միայն յղացքը ազատագրած է երկրորդականին, այլ եւ անոր մէկ կերպարանքին, գրեթէ անգոյ, առնուազն երբեք կասկածուած հսկայ մէկ գեղեցկութեան գտիչը և փողարը իբրեւ, ինքզինքը գնած է մեր սիրոյն ու հիացման մէջ, մեծ բանուորներու միայն զիջումը սրտազին զգացումներով։ Հայ ժողովուրդի գիւտին առաջին և ամենէն երախտաւոր աշխատաւորներէն։

Վերի վերադիրները կը դաշնուէին, կը միաձուլուէին, ստեղծելու համար տիպարը — հէքեաթին հսկաներուն։

Գ. Յովսէփեան մէ՛կը, անոնցմէ։

— Հետագայ վերլուծումը պատասխանէ է այդ հարցականին։

Թ. ՕՇԱԿԱՆ

Սիոնի յայրորդական երեք թիւերով յոյս տեսած այս ուսումնասիրութիւնը մոտէն է Գիտիի տը գոր Թ. Օշական պատրաստած Ե Վեհափառ Դարեգլին Կարողիկոս Յովսէփեանի գործին վրայ։

ԲԱՆՇԱՄԻՐԱԿԱՆ

ՀՌԻԺՍԻՍԷ ԵՒ ԳԱՅԻԱՆԷ ԿՈՅՍԵՐ

ՍՊԱՆԻՈՅ ՄԷՋ

Մեր ազգային-եկեղեցական պատմութեան ամենէն յուզիչ և բարացուցական դրուադներէն մին ապահովաբար կը կազմէ, եսկառակ անոր կէտ մը աւանդութեամբ պատմութեան հանգամանքին, Հռիփ-սիմեանց և Գայիանեանց կոյսերու սքանչելի նահատակութիւնը՝ մեր հայրենական հողին վրայ: Չեմ գիտեր տակաւին, բայց անհրաժեշտ է որ յետագային զբաղիմ աւտով՝ թէ քրիստոնէական ու մանաւանդ արեւելեան եկեղեցիներ իրենց Վարք Սրբաբոցներու մէջ ունին այս կոյսերու յիշատակութիւնը, բայց պր. Franz Cumont Փարիզաբնակ պեղիքացի գիտնականը, ջսան տարի առաջ Սպանիական վկայաբանութեանց և Եւրոպայի Ժամակարգութեան մէջ հնդիպեցեան Juste և Rufine (Հռիփսիմէ) երկու կոյսերու նահատակութեան պատմութեան՝ որ Ժամանակով, պատմական անցքերով ու մանաւանդ անուններու գրեթէ նոյնութեամբ, մեծապէս կը մօտենայ մեր ազգային ու եկեղեցական պատմագիր՝ Աւգաթանգեղոսի մէջ ընդարձակօրէն շարահիւստած վկայաբանութեան՝ ուր փոխուած կը գտնենք միայն տեղւոյ, թագաւորի և եպիսկոպոսի անունները:

Հոս նոյնութեամբ կուտամ թարգմանութիւնը Ժիւսպա և Ռուֆինա կոյսերու վկայաբանութեանց, այն ձեռով որ կը կարդանք Սպանիական Վարք Սրբոցի (Passionnaires) և Եւրոպայի Ժամակարգութեան (Bréviaire d'Ebora)ի մէջ:

Ամինչեւ սուրբ կիները զբաղած էին անօթներ ծախելու, վրայ հասած էին գիտեր ինչպիսի հրէշ և հսկայ ցուցանք մը՝ զոր դատապարտուած հեթանոսներու խուժանը Սալամպոյ կը կոչէ, իրենցմէ խնդրելով որ նուէր մը տան զոր լսելով և չուզելով տալ՝ ըսին. «Մենք կը պաշտենք զԱստուած և ո՛չ թէ այդ ձեռագործ կուռքը՝ որ ո՛չ աչք, ոչ ձեռք ու ոչ ոտք ունի

և ո՛չ ալ կենդանի շունչ. սակայն եթէ (Սալամպոյ) գրամի պէտք ունի կամ կարօտութեան մէջ է, ինք թող մեզմէ (բռնի) առնէ, վասնոր մենք այլապէս իրեն չենք տար»:

«Իսկ այն սատանայի կերպարանքովը՝ որ իր ուսերուն վրայ կուռքը կը կրէր, ամենափ խռովեցաւ՝ որ սուրբ կիները որքան հոն ծախու աւաններ որ ունէին, բուրն ալ կտորեց ջարդեց: Իսկ հաւատացեալ և աշնուական կոյսերը, ո՛չ թէ կրած փաստէն գրգռուած՝ այլ խափանելու համար անպատմութեան չարիքը, կուռքը հրեցին՝ որ ամենիւպէս լախնխտուած գետին ինկաւ: Այն ատեն հեթանոսները (եղածը) սրբապղծութիւն յայտարարեցին և զիրենք ալ յանցաւոր և մահուան արժանի հրատաւակեցին այդքան մեծ ոճիրի համար»:

«Բնայն մը օր վերջ երբ Դիոքլիթիանոս՝ Մարիանեան լեռներ կոչուած տեղը իրենց լու կը պատրաստուէր, հրամայեց սուրբ կոյսերը քայեցնել խիստ և առապար տեղերէ, բողիկ ոտքերով. բայց որովհետեւ իրենց ոտքերը հաստատուած էին Աւետարանի խաղաղութեան մէջ, ոչինչ իրենց խիստ և ոչինչ իրենց զուռն կ'երեւնար, վասնոր այդ բոլոր ճամբան իրրեւ փոշիի վրայ կը քալէին»:

Եւրոպայի Ժամակարգութեան մէջ ալ գէպքը կը պատմուի գրեթէ միեւնոյն ձեռով. «Ու եղաւ որ մինչդեռ օր մը նոյն քաղաքին (Սալմիլիա) հրապարակի վրայ աւնօթներ ծախելու եկած էին, քաղաքացի տիկիները Սալամպոյ (այսպէս) անունով քարէ կուռք մը հոն բերին և հեթանոս ծեսով ու ըստ իրենց սովորութեան, պարերով ասդիւն անդիւն, ի պատիւ և ի օգտս իրենց աստուածին, զրամ կը հաւաքէին»:

«Արդ, մինչ սուրբ կիներուն մօտեցան, կ'ուզէին որ Սալամպոյ աստուծոյն ի սպաս անօթ մը ընծայուէր իրենց: Երբ անոնք, իրրեւ քրիստոնեաներ, մերժեցին զայդ և խոստովանեցան որ իրենք երբեք քարէ աստուած մը չէին պաշտեր, չաստուածին տիկիները՝ բարկացած՝ կաւէ անօթներու վրայ նետուելով, բոլորն ալ փշրեցին»:

«Իսկ հաւատացեալ կիները ո՛չ թէ կրած փաստէն գրգռուած, այլ ներքնապէս վառուած Աստուծոյ հողիով, հեռուէն կուռքը փշրեցին: Անոր համար իրր թէ սրբապղծու-

թիւն ըրած ըլլային, Դիրգինիանոս դատաւորին հրամանով, բանտ նետուեցան»:

Աւուրբ կոյսերը բանտէն հանուելով մինչ Դիրգինիանոս Մարիանեան լեռները երթալու վրայ էր, խիտ և առապար տեղերը, անոր հետէն քաշկոտուեցան, ըստի պելով դատաւորին հետեւելու՝ մինչև որ քաղաք հասաւ՝ ուր նորէն մթին բանտեւորու մատնուեցան»:

Առաջին ակնարկով կը դիտուի որ ըսկանիական վկայաբանութեան և Եւքորայի ժամակարգութեան մէջ միեւնոյն դրուագն է որ կը պատմուի: Մինչդեռ Ագաթանգեղոսի պատմութեան մէջ Գայիանէ և Հռիփսիմէ կոյսերու ծննդավայրն ու բնակավայրը «ի քաղաքէն հոռովայեցւոց» կը ներկայացուի: Սկանիական վկայաբանութեամբ անոնք թիւրք Սպանիոյ յատուկ բարեպաշտուհիներ ցոյց վը տրուին ու Սէվիլ քաղաքի բնիկներ ու վկայութիւններ ալ կատարուած նոյն այդ Սէվիլ քաղաքին մէջ՝ որուն հրապարակին վրայ կաւեղէն անօթներ ծախելու կուգային, իրենց և իրենց ընկերուհիներուն օրապահիկը ապահովելու: Սէվիլի հրապարակը մեր ազգային վկայուհիներուն համար «ի վաճառաց քաղաքին» էր՝ ուր անոնք ծալտուած վիճակով կը ծախէին իրենցմէ մէկուն «արուեստ ապակեգործութեան» շնորհիւ պատրաստած «Ուլունա ապակեղեկ»ները, և «տալ գինս ընդ կերակրոյ աւուրն պարենի ուտիկ»(*): Ու երբ օր մը սպանիացի երկու կոյսերը, ըստ սովորութեան, դուրս կ'ելլեն իրենց մեծաստանէն Սէվիլի հրապարակին վրայ իրենց պատրաստած անօթները ծախելու, քաղաքացի տիկիները Սալամպոյ (այլուր՝ Սալապոյ) անունով քարեղէն կուռք մը կը բերեն հրապարակ և իրենց յատուկ հեթանոսական արարողութիւններով ու պարերով, ի նպաստ կուռք՝ չաստուծոյն դրամական և այլ նուէրներ կը հաւաքեն: Ու երբ հեթանոս կիները, բնականաբար անծանօթ անոնց ինքնութեան, կոյսերը կը հրաւիրեն որ իրենց չաստուծոյն ի սպաս անօր մը նուիրեն, անոնք կը մերժեն այդ նուէրը տալ՝ անոնք կը յարձակին կաւէ անօթներուն վրայ և բոլորն ալ կը փշրեն: Իսկ հաւատացեալ կոյսերը, միշտ Ժիւսզա

և Ռուֆա, վառուած Աստուծոյ հոգիով, հետուէն կուռք կը փշրեն ու գործուած այս սրբապղծութեան վրայ Դիրգինիանոս դատաւորին հրամանով բանտ կը նետուին: Հոս Սալամպոյ ուրիշ մէկը չէ եթէ ոչ ինքը Տրգատ՝ որուն պալատականներն ու զինուորները՝ իրենց հեթանոսական պաշտամունքներով և պարերով կը հրաւիրեն չեռիփսիմէն ու Գայիանէն, գալ հետեւիլ ու յետոյ յանձնուիլ իրենց ու մերժուելուն վրայ, իբր մահապարտ, բանտ կը նետուին: Մինչդեռ Սկանիական Վարք Սրբոցն ու Եւքորայի ժամակարգութիւնը շատ համառօտ կերպով կը պատմեն այս բոլոր պատահանքերը, Ագաթանգեղոս ո՛չ միայն զարձակօրէն կը պատմէ եղեռնական դէպքը, այլ գէպքին արժանի կարեւորութեամբ անոր կը հանդերձէ գրական ընտիր ո՞՞մ մը՝ որով կարծէք կը գեղեցկանայ ու կը յաւերժանայ գրուագը ու կը դառնայ մեր եկեղեցական պատմութեան ամենէն յուզիչ էջերէն մին, կը դառնայ մեր ազգային պատմութեան ամենէն ցայտուն կոթողներէն մին, որուն վրայ հիացումով կը նային յետագայ դարեր ու մինչև երէկ դեռ Հռիփսիմեանցն ու Գայանեանց կոյսերը, մեր ցեղի ամենէն ողբերգական պահերուն կ'ուներն իրենց բիրաւոր հետեւորդները:

Սպանիականը շատ համառօտ կը պատմէ կոյսերուն բանտէն հանուիլն ու չարչարանքներն ու վերջապէս անոնց մահը: Ուրքա՛ն ընդարձակ է նոյն վախճանի նկարագրականը մեր ազգային պատմութեան մէջ և որքա՛ն ներդաշնակ՝ Խորենացոյ մէջ ու նաեւ՝ այլուր, ա՛յնքան համառօտ է ու պարզ գրուագ մը միայն Սպանիականին մէջ, հա՛կառակ յետնագոյն դարու խմբագրութիւն մը նկատուելուն:

ԱՐՏԱՒԱՋԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շարունակելէ)

(*) Ագաթանգեղոս՝ 1930, Վեներիկ, էջ 119:

ԼԵՋՈՒՄԻԻՏԱԿԱՆ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԼԵՋՈՒ

Քաղաքակրթութեան ա՛յդը երկնեց տիեզերական լեզուի մը յղացքը: Երբ տիեզերքի չորս ծագերուն տարադնած մարդկութեան մնացորդները, քաղաքակրթութեան արագ բարգաւաճումով, սկսան խուսիլ քաղաքակիրթ աշխարհին մեծ ոստանները, հոն, իրենց միտքերուն մէջ եկան թխտել ընկերային նոր գաղափարներ և տեսիլքներ, որոնք, ընդփոխվելով քրիստոնեցին, գէթ կիսովի՛ն, երբեմնի առհասարական նախապաշարունակները, և այդ վայրկեանին նոյն իսկ, նոր ու համամարդկային եղբայրութեան մը երազովը զբաւուեցան: Ո՛չ միայն տարբեր և ոսոխ ազգութիւններու և դասանանքներու պատկանող անհատներ ըմբռնեցին, «ընկերային կենդանի» մը ըլլալու իրենց հանգամանքը, այլ և իմաստասէր-բարոյախօսին տեսութեան համաձայն՝ «ւնեմ մարմին» անդամներ նկատեցին ինքզինքնին, ջանադիր ըլլալով հետեւապէս օյդոուիլ ու պասեանիլոյ այդ ւնեմ մարմինն հետ, իբր անդամներ, անոր ներդաշնակութիւնն ու գործարանաւորութիւնը հնարաւոր դարձնելու առանջադրութեամբ:

Անհատը՝ հաւաքականութեան, և հաւաքականութիւնը՝ անհատին մէջ տեսաւ իր ներս: Անհատին երջանկութեան գաղափարը արմատացաւ ընկերութեան մէջ խուսապէս: Որպէսզի սերտ ու տեսական ըլլայ սակայն այդ զօգը՝ հարկ էր գտնել զայն մշտնջենաւորելու միջոցը, որով կարո՞նար խորհող ու զգացող էակը հոգեկան ու ընտանիքային յարաբերութեան մէջ զրուիլ իր ըրնկեր-տա՞րաւեցեալ հետ: Պէտք էր՝ պարզապէս վերջ տալ այլեւս, — այդ կը պահանջէին ընկերային բարդ կեանքին պայմանները — ալլազան ու բազմազան բարբառներուն, և վերածելով զանոնք միութեան մը, ստեղծել տիեզերական միակ լեզու մը: Ատով թէ՛ ժամանակի և թէ՛ ջանքի խնայողութեան սատարած ըլլալու համար:

Ինչ հարկ կար եօթը և աւելի տարիներու տընաջան աշխատանքով սորվելու օտար լեզու մը, ընդունայն խոնջէնքի յանձնառու ըլլալով, երբ մանաւանդ ամեւնէն աստուածային շնորհներով օժտուած անհատականութիւններ իսկ տիեզերքի վերայ գոյութիւն ունեցող բարբառներուն համեմատաբար փոքր մէկ թիւին հազիւ կրնային տիրանալ:

Ուրեմն, պէտքը թէ և ընդհանուր՝ սակայն, առ այդ ձեռնարկներ ու տեսակետները կը տարբերէին մեծապէս: Հոս, պիտի հիւրընկալուին երկու կարեւորագոյնները այդ տեսակէտներէն, թոյլ տալով արշալոյսին ծնող և վերջալոյսին մեռնողները պատմութեան հարուստ էջերուն վրայ գերեզմանաւելու:

Ըստ առաջին տեսակէտին, տիեզերական լեզու ըսելով հարկ է հասկնալ լեզու մը, զոր համագոյքի վրայ գտնուող բոլոր ազգեր պիտի խօսին, գրեն ու գործեն. և որ՝ — անողոք ու անգործնական գաղափար — վերջ պիտի գնէ մայրենի միւս բոլոր բարբառներուն: Ըստ երկրորդ տեսակէտին՝ անիկա պէտք է ըլլայ, գիտութեան, դիւստանգիստութեան և վաճառականութեան միայն սահմանուած լեզու մը: Քննելէ առաջ այս կրկին տեսակէտները, իրենց խորքին ու տարողութեան սահմաններէն ներս, հարկ է հարց տալ, բնական թէ արուեստական պիտի ըլլայ այդ Տիեզերական լեզուն:

Եթէ բնական, անոր անմիջական յաջողութիւնը մի անգամ ընդ միշտ, կը թուի տարակուսելի: Բացատրենք թէ ինչո՞ւ: Բնական բոլոր լեզուները սկիզբ մը ունին լառաջազուցեան, այսինքն, թէ անոնց ծագումը կը խուսափի մեր փորձառութենէն: Քերականական կազմը բնական կարգ մը լեզուներուն վարկապարագի դիտողներուն պահիկ մը կը թուի դիւրին, սակայն, էական գոհումը՝ երբ մօտէն կ'ուսումնասիրուին անոնք: Շուէտներէնը, աշխարհի պարզագոյն լեզուներէն մին է նկատուած, սակայն, ան բնական լեզու մը ըլլալու իր հանգամանքով, անհուն դժուարութիւններ ունի արեւելքքի մը համար, թէ և ըլլալով գիրին նորվեկիացիի մը, վասնզի թէ՛ աշխարհագրական իրենց դիրքին և թէ՛ բնականութեան կազմուածքին բերումով ունին՝

այդ երկու ազգերը՝ հանգիստութիւններ, և նուէտերէնը կարելի է գաւառաբարբառ մը նկատել՝ Նորվեգիացիի մը համար, ինչպէս Ձինարէնը՝ Ճարնցիի մը:

Բառագիտականը, բնական ունէ լեզուի ամենէն գոյականի մասը կը կազմէ, վասնզի բառերը բնական լեզուներուն հանդէպ կէս տրամաբանական վերաբերում մը ունին, որ է ըսել, թէ ձայնին ու նշանակութեան մէջ ընդհանրապէս կապ գոյութիւն չունի բնաւ, բացի քանի մը նմանաձայն բառերէ, տալիւն, բառալիւն, սոսափիւն, զորդիւն և այլն, զոր օրինակ. ի՞նչ կապ կը տեսնէք ջուրի ձայնին և այդ հեղուկը նշանակող իմաստին միջև:

Ո՛րչինչ, ապահովաբար: Բնական լեզուներու կէս տրամաբանական ըլլալու հանգամանքը ծնունդ տուած է քերականական բազմաթիւ անկանոնութիւններու եւ բացառութեանց, անորոշութիւններու եւ աւելադրութեանց, և մանաւանդ անտեսելի ու անտրամաբանական սեռերու զանգուանութեան: Ֆրանսային ի՞նչպէս կրնայ արդարացնել կամ տրամաբանօրէն տարահամոզել մեզ il-ի և elle-ի միջև եղած տարբերութեան մասին:

Բնական լեզուներու դերանուններն ալ մնջկատապալին կազմին ունին հաւանաբար: Լեզուի մը (բնական կամ արուեստական) գոյնաւորութիւններն ու դիրութիւնները, թերութիւններն ու առաւելութիւնները տեսնելու և հասկնալու համար կան չորս կերպեր, օտովորաբար:

Լեզու մը գոյնաւոր է կամ դիրին ա) ըստ ճնշաբանութեան, բ) ըստ բառագիտութեան, գ) ըստ փոփոխման (հոլով և խոնարհում), և դ) ըստ հասմածայնութեան (բառերու քերականական կառուցումը):

Այս քառակ կերպերը, քաջ ի մտի ունենալու է Տիեզերական լեզուի հարցին մասնաւորապէս պարագային մանաւանդ: Թըւարկուած այս պարագաները կ'արդարանան, եթէ բնական է լեզուն: Իսկ եթէ արուեստական՝ անհուն գոյնաւորութիւններու առջև պիտի գտնուինք, վասնզի արուեստական ըսելով պիտի սիրենք ունենալ ի յետագունէ լեզու մը, աւելի տրամաբանական, աւելի կատարեալ և մանաւանդ ա՛լ աւելի դիւրին, ըստ կազմութեան և բառագիտութեան, որ է ըսել, տրամաբանու-

թեան տապալին հարուածներուն շնորհիւ Սահար մը ստեղծել լեզուական կալուածին մէջ, անտանելի և չոր: Ի՞նչ, Անգլիացին պիտի ուզէ՞ր, որ իր better man-ը ըլլար gooder mans, ի սէր հանրութեան, այսինքն պիտի թոյլ տար որ խանգարուէր իր լեզունին ինքնատիպ դրոշմը: Արուեստական լեզուն տեղի պիտի տար, դարձեալ, գլխու պտոյտ տուող բազմապիսի ձեւերու և կամայականութիւններու. օրինակ մը տուած ըլլալու համար կ'արժէ յիշել հոս մէկ ձայնաւոր և մէկ բաղաձայն գիրով բառեր կազմելու դիտումով հմուտ լեզուաբաններու կատարած կամայական մէկ գլուշ, ըստ որում, de (տարբ) պիտի նշանակէր deb (կրակ, հուր) և deba, հրեղէն, բոցեղէն: Ի՞նչ արգեօք պիտի նշանակէր debac-ը հարցնէք թերեւ:

Երկրորդ տեսակէտին պատասխանելով, որ է գիտութեան, դիւնագիտութեան և վաճառականութեան սահմանուած Տիեզերական լեզուի հարցին: Հարկ չկայ յիշեցնելու ազգայն պատմութեան ընթերցողներուն, վաղնջական ժամանակներէ սկսեալ մինչեւ մեր օրերը, աշխարհակալութեան իղձը դէպի տար աշխարհներ դարձուցած է պատմութեան շինուորական հանճարներուն ամուր շոյուածքը: Կեաւքներու, Աղեհանդրներու և Նափոլեոններու երազը եղած է տիրել ազգերու ու անոնց արքաները լծել՝ զբառներու նման, իրենց կաշքերուն և ապա գահաւոր դէպի հայրենիք, անցնիլ յազթական կամարներու տակէն, ժողովրդային խանգալած ծափողոյններու ընդմէջէն: Տիբելու եւ փառաւորուելու այդ տեսչը ստեղծած է կարգ մը ազգերու և լեզուներու, պատմութեան մէջ տիրապետութեան և մշակոյթի բարձրակէտին հասնող փառաւոր դարաշրջաններ, զանազան ցամաքամասերու և սահմանաժայռերու մէջ, ըստ այսմ, պատմութեան մէջ, անմահացած են Ասորեհէնը, Յունաբէնը, Լաթիւսեհէնը, Արաբեհէնը, Անգլեհէնը և Ֆրանսեհէնը իբր գիտութեան, դիւնագիտութեան և վաճառականութեան լեզուներ, այն ատեն երբ ասոնց արձուկըօրը կը ծածանէր հպատակ թագաւորութիւններու սահմաններու վրայ կամ մշակոյթը կը շահապետէր երկրագունտի մէկ մեծ մասին մէջ: Մեր ինքնակալներու օրով պէտք է

ըսել ձայնեմն ալ ունեցած է իր փառքի օրերը: Սակայն, արդի ժամանակներու տառածու մը և քաղաքակրթութեան անհամեմատ զարգացումը ինչպէս և ընկերային բարձր կենցաղը, անբաւարար նկատած են որ ունէ դասական լեզու Տիեզերական լեզուի հանգամանքով գրաւէ ասպարէզը:

Ազգայնականութեան ոգիի զարթումը, ծնունդ առաւ գիտնական միտքերու, մահացու հարուածը տուաւ կենդանի Լասքին, որ, Միջին դարու քաղաքակրթ աշխարհի գասական լեզուն էր, իր փառքի գէնիթին վրայ, և մեռեալ լեզուի մը բախտին գառապարտեց զայն ասլաւումը, սատար հանդիսանալով գրական ու նոր բազմադիմի ու բազմապիսի լեզուներու գոյութեան: Ռուս գիտնականը իր լեզուէն դուրս ուրիշ ոչ մէկ լեզուով իր միտքին երկունքները պիտի ներէր հրատարակել: Անգլիացի ալլամբրոքները, գիտութեան եւ իմաստասիրութեան ուսանողներ, թերի ու կրատա թարգմանութիւններով միայն կը գոհացնէին իրենց հետաքրքրութիւնները:

Ազգայնականութեան այս ոգին, առիթ ընծայեց բանաստեղծներու որ, գրիչ շարժեն ու գրուածքներ հրահան մայրենի լեզուի մասին, հրացիկ ու խանդոտ, դաշն ու յանկուցիչ տողերու մէջ, որպէսզի ապագայ սերունդներ երգաբանեն ու սիրեն զայն^(*):

Գիտութեան ուսանողներու համար տենդոտ հարց մըն է ունենալ Տիեզերական լեզու մը, որով, աշխարհի բոլոր գիտական միտքերը կարենային հրատարակել իրենց գիտելուն ու տեսութիւնները, այսպէս առիթը տալով անոնց իր ժամանակին զբաղելու ամէն խնդիրով, առանց ըլլալու ժամավաճառ անազան, թերի սխալ և թարգմանութեանց թարթափանքներով: Իսկ գիտնասիրութեան համար եւ ղաժ լեզուի մը հարցին կարելի չէ չվերաբերիլ տարապետանքով, երբ մարդիկ եւ ազգեր այնքան թաքթաքուր ծուղակներ և դաւեր ունին, և գիտաւ պիտի չհամարկերպէին այդ տեսակ լեզուի մը որ ի լուր

աշխարհին հռչակէր իրենց քառքների արարքները: Նոյնը կարելի է ըսել վաճառականական տեսակէտէն, Տիեզերական լեզուի մը մասին:

* * *

Քանի որ Տիեզերական լեզուի հարցոյն է որ կը դրադինք, կ'արժէ տալ հակիրճ տողերով պատմականը այն լեզուներուն ուրիշ, իբր այդ երբեմն երեցած են պատմութեան բեմին վրայ: Այդ հանգամանքով առաջին ձեռնարկը եղած է Վոլափիւք անունին ներքեւ, գործը գերման հարուստ քահանայի մը, Շլայլերի, հրատարակուած 1880-ին: Յետագանեան լեզու մը, հիմնուած առաւելապէս Անգլերէնի վրայ, որ, սակայն, փոխ կ'առնէ մաս մըն ալ իր բառագրութեան ռուսական լեզուներէն, Միավանկային բառերու կը վերածէ ան իր բոլոր փոխառութիւնները ու կ'ենթարկէ այնպիսի կամայական խեղափոխութիւններ որ լեզուին տեղեակ միտքերուն իսկ կը մնայ անճանաչելի: Վոլափիւքը կազմուած է Անգլերէն երկու բառերէ, world և speak, (աշխարհախօս, տիեզերախօս իմաստով): Ունի սեռական (a), տրական (e) և հայցական (i) հոլովները^(*): Ածականները առ հասարակ իկ յետսամասնիկով կը վերջաւորուին: Ստացական գերանուններն են ob (ես) ol (դուն) om (ան) obs (մենք) և այլն: Կը կազմէ բայերու ժամանակներն ու կրաւորական բայերը նախամասնիկներով, իսկ եղանակները՝ յետսամասնիկներով, որով 505 եւ կամ 440 տարբեր ձեւեր ունի այս լեզուն:

Իր քերականութիւնը ունի գերմանական լեզուի կառուցուածք, թէպէտ կը խուսափի անոր բարդութիւններէն: Առանց գերմաներէն գիտանալու կարելի է հասկնալ այս լեզուն: Վոլափիւքը բանասիրական տեսակէտէն արժէք մը չի ներկայացներ. բայց սա գաղափարը զգացուց ան, թէ ազ-

(*) Löffel kochenis vola lolik, patiko etis pek-ulivöl, keie konfidoms volapüke, as bale medas gletiküm vestasfetam.

«Իր սիրմ առխարհի բոլոր ընկեր արարածներս, մանաւոր մեղաւած միտքեր իւ անոնք»՝ ար քր հուսամոն քէ Վոլափիւքն է միակ եւ մեծագոյն կապերէն մին ազգերու միացմանը:

(*) Յիշել միայն Մեղապետեանի «Ո՞վ մեծաբան»-ն ու Ջոպանեանի «Գեղոյն ի պապիւ հայ լեզուի»-ն գեղոյններ:

գերը տրամագիր են ընդունելու Տիեզերական լեզու մը և թէ՛ Տիեզերական լեզու մը աւելի դիւրին է սորվիլ քան ազգային ու է լեզու:

Այս լեզուն 1885-ին, մուտք կը գործէ բովանդակ Ֆրանսայի եւ աշխարհի մէջ: 1889-ին կ'ունենայ իր երրորդ ժողովը, փարիզի մէջ, ուր, թէ ունկնդիրներ և թէ բանախօսներ անով արտայայտուեցան, և դիտուեցաւ թէ երկրագունտի վրայ ունիւր մը 282 կազմակերպուած ընկերութիւններ: Կարգ մը դժուարութիւններ ունենալուն համար, նոյն իսկ հնդկական կենդանութեանը, անոր կողմնակիցներէն ոմանք սկսան աւելի պարզիլ զայն, եղծելով գրեթէ անոր բուն առաջին նկարագրի և ծնունդ տունի idiom neutralի, որուն հեղինակն էր միջազգային լեզուներու կաճառին տնօրէնը, Սեն-Պէտսպուրցի Ռաշէնպէրկէր, որ 1902-ին հրատարակեց զայն: Այս լեզուն աւելի արմատական լեզու մըն է հիմնուած եւրոպական գլխաւոր լեզուներու վրայ, որք են, Անգլերէնը, Ֆրանսերէնը, Գերմաներէնը, Սպաներէնը, Իտալերէնը և Ռուսերէնը, և ընդունելի ունէ բառ անհրաժեշտաբար ասոնցմէ առնուազն չորսին մէջ պէտք է գտնուի, ընդհանրացուելու համար. զոր օրինակ. «apetit» և «tri» կը կամուրիս իւրիցին ալ մէջը: Իր բառագիտութիւնն ու քերականութիւնը հիմնուած է Ռումանական լեզուներու վրայ: Զուտի որոշիչ յօդ: Գոյականն ու բառին յօդնակին իրարու կը նմանին այս լեզուին մէջ և այդ՝ կը կազմէ իր գլխաւոր թերութիւններէն մին. filosofi զոր օրինակ, թէ՛ գոյականն է նոյն բառին և թէ՛ յոգնական:

Վերջին ու այժմ ամենէն տարածուած լեզուն է էսպերանթո: Գործ Տքթ. Լ. Զամէնօֆի, ծնած Bietostokի մէջ, 1859, ուր, ականատես եղաւ նոյն երկրին մէջ բնակող տարբեր լեզուներ խօսող ցեղերու (Ռուս, Գերման, Լեհ և Էսթա) ու այս իրականութիւնը մտահոգ ըրաւ զինքը և սկսաւ ըզբաղիլ Տիեզերական լեզուի մը հարցով: Իզձը ունեցաւ նախ յարութիւն տալ մեռեալ լեզուի մը: Յետոյ միտքը փոխելով ուզեց յղանալ նոր լեզու մը, յառաջադուստրուելու հիմքերով: Այս հարցով զբաղած Ժամանակն էր որ, տեսաւ թէ ոչ մէկ լեզու անկախ արմատներէ կազմուած է, այլ,

ընդհակառակն, բարդուեցեր է անցներէ, հետեւապէս. սակաւթիւ արմատներէ յօրինուած է ան եւս:

Idiom neutralի նման այս լեզուն ալ ընտրողական է, այսինքն՝ Եւրոպական զըլխաւոր լեզուներէն կ'առնէ իրեն անհրաժեշտ թուող տարրերը և կը համադրէ զանոնք, կ'որդեգրէ միջազգային դարձած բաներ նոյնութեամբ՝ անցնելով զանոնք իր ուղղագրական բովէն միայն, կազմեց 2642 բառեր բովանդակող իր Universala Vortaroն, ուր, անտարակոյս, նուազագոյնին ուղած էր իջեցնել արմատական բառերը:

Բոլոր հականիշները — ուղագրաւ երեւոյթ — mal ժխտական նախամասնիկով կը շինուին, զոր օրինակ, malbona, (չար, վատ, գէշ), malamiko (թշնամի): Լեզուին հնչաբանութիւնը խիստ պարզ է ըստ ինքեան, ունի հինգ ձայնաւոր գրիւր (a, e, i, o, u) և վեց երկարաբառներ, քերականութիւնը փոխառիկ է մասամբ, կիսովին՝ ինքնատիպ: Բոլոր գոյականները օ գիրով և անկաններն ալ՝ ձով կը վերլուարին (*): (Օրինակ մը, kara amiko — սիրելի (արական) բարեկամ): Քառասուն և հինգ յարաբերական դերանուններու, անկաններու և մակբայներու, անհանձար ցանկ էր ունի: Քերականական համաձայնութեան մէջ եւս կ'ընդշնչարուի նոյն խաղութիւնը: Որոշիչ յօդը յաճախակի գործածութեան մէջ է եւ միանգամայն չփոթեցուցիչ: Միօրինակ է լեզուին կշռոյթը, և կը թողու ծանր լեզուի մը տպաւորութիւնը ընթերցողին եւ ունեկընդիրին վրայ: Էսպերանթոն, տարակոյս չկայ, իւր ժամանակով աւելի յետոյ հնարուած լեզու մը քան իր նախորդը, աւելի անթերի և կատարեալ ըլլալու հանգամանքն ունի անշուշտ, վերագոյն գիտուած քանի մը թերութիւններէն դուրս: Այժմ, Տիեզերական միակ լեզուն է ան, և գրեթէ տարածուած բովանդակ աշխարհի մէջ, և բոլոր երկիրներու մէջ ունի կազմակերպուած ընկերութիւններ և Ազգերու Ժողովը զայն

(*) Patro nia, kiu estas en la cielo, sankta estu via nomo, venu regico via, estu voja via, kiel eu cielo, tiel aŭkaŭ sur la tero, Panon nian cintagan, donu al ni hodiaŭ, kaj pardonu al ni ŝuldojn niajn, kaj ne koku al ni en tenton, sed liberigu nin de la malbona.

«Հայր մեր ու յերկինս ես, ...

տարածելու քաջալիք հանդիսացած է: Ահա անուանացանկը այն երկիրներուն, ուր տարածուած է ան, Անգղիա, Աւստրիա, Աւստրալիա, Պելճիգա, Պրագիլիա, Պոկլաբիա, Ջինասան, Ձէխովալաւիա, Տանիմաւիա, Էսթոնիա, Ֆինլանտ, Ֆրանսա, Յունաստան, Հոլանտա, Հունգարիա, Իսպիա, Ժաբոն, Նուկուալիա, Լաթվիա, Լիթվանիա, Նոր-Ջելանտա, Պարագուայ, Լեհաստան, Փորթուգալ, Ռումանիա, Ռուսիա, Ջուիցերիա, Սիւրիա և Միացեալ Նահանգներ Ամերիկայի:

Էսփէրանթոյի այսքան պարարտ գետին գտնելը սակայն, հեռի է գտնացում տալէ Տիեզերական լեզուի մը հարցին: Տիեզերական լեզու ընդհանուր եզր մըն է: Պարտի ան իր մէջ բովանդակել տիեզերքի բոլոր ազդուութիւնները անխտիր, մինչդեռ, մարդկութեան իրական դժուարութեանց բարձուժին ներտող արուեստագէտներ սեղմ առումով ըմբռնած են զայն, Տիեզերք բառին ներքե կարծես սոսկ Եւրոպան իմանալով: Լեզուաբանական ճիւղին զարգացումը, այս դարուս, անհամեմատ է, և հմուտ ու փորձ լեզուագէտներ, կաճառի մը կազմութեամբ, շատ աւելի գործնական լուծում մը կրնան տալ Տիեզերական լեզուի հարցին: Եւ տակաւին արուեստասէրներու բարի տրամադրութիւններն ու անհատական ջանքերը չեն որ պիտի կարենային իրենք մինակնին բառնալ ընդհանուր կարիքին ծանրութիւնը: Հարց է դեռ, թէ արդէն գոյութիւն ունեցող լեզու մը թէ ո՛չ մեռեալ զառական լեզու մը պէտք է վերակենդանացնել և ընդհանրացնել: Թէ ինչպէ՞ս հնար պիտի ըլլայ այդ լեզուն պատշաճեցնել տարբեր ժողովուրդներու բնախօսական կազմուածքին, թէ կարելի՞ է որ այդ լեզուն անաղարտ ու անխեղտակերպ պահել քոյր ժողովուրդներու շրթներուն վրայ: Արդե՞ք, ընտանոցական լեզու մը պիտի ըլլայ ան, որ, մտքին լեզուներուն մէջէն պիտի փորձէ գտնել իրական մարգարիտներ ու համազրիչ զանոնք խիստ ճարտար իմանալիութեամբ մը, անոր հագցնելով պարզ ու դիւրին նկարագրի մը պատմունճանը: Այս հարցունքներու կարգը կարելի է տակաւին երկարել շատ, սակայն, իրականութիւնը այն է, թէ այսօր, անխուսափելի է Տիեզերական լեզուի մը պէտքը, և առ ի չգոյէ

ԲԱՐՈՅԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔԻՐՔԷԿԱՐԴ

Քիրքէկարդ, Մարքսին նման, ծնունդ է Հէկէլի գէմ ազգագրեցութեան մը: Հէկէլ առնուաղն սա առաքնութիւնը ունեցաւ: Ան իր ետեւէն ձգեց սերունդ մը ոչ ստորու աշակերտներու, այլ գործօն իմացականութեան, և որոնց մէջ Քիրքէկարդ և Մարքս կը ներկայացնեն կարելի լայնքով մտածման ծայրակէտներ: Վասնզի, երբ Մարքս Հէկէլեան տխրեցնելու բացառութիւն իրողութեանց վրայ, զայն ընելով գործիք մը որով կարենաւ բացատրել պատմութեան գէպքերը և այսպիսով հասնել առարկայական գիտութեան մը որ կը պահանջէ տեսութիւնը գործողութեան վերածել, Քիրքէկարդ, նոյն գործիքը կը բանայ ներքին աշխարհին վրայ, քննելու համար իր սեպական հոգին կամ հոգեբանութիւնը, հասնելով ոգեպաշտ իմաստասիրութեան մը որ զինքը կը մղէ խորագոյն յոռետեսութեան և գործողութեան վրայ կամ մէջ՝ յուսահատութեան մը: Թէ Մարքս և Քիրքէկարդ որ աստիճան ուղիղ մեկնած են Հէկէլը, ակադեմական հարց

իտեալ գիտական և իմաստասիրական լեզուի մը, հարկ է սակայն, ունենալ սովորական գործածութեան համար գէթ պարզագոյն լեզու մը որ, նայնիսկ ամէն ազգի պատկանող միջակ կամ մինչեւ անգամ տարրական կրթութիւն ունեցողներէ ընդփոյթ որդեգրուի և օգտագործուի:

Տիեզերական լեզուն պէտք ունի քաջերու իր ոտքերուն առջեւ տարածուած խոշորը առաթուր կոխելու և բանալու իր հարթ ուղին, ու ի գէպ էտեղով աշխարհի արուեստագէտ, գիտնական և լեզուագէտ բոլոր բանիմաց միտքերուն, մեր Պատմահօր, յատկանշական պատգամը «Սահման փազսց՝ զեճ իւրեանց»:

ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

մըն է միայն: Բայց ծայրայեղին համար — և ամէն իմաստասէր կամ ճշմարտու-
թեան սիրահար ծայրայեղ մըն է — անոնք
կը ներկայացնեն կարելի փոխիփոխում-
ները: Մարքսի նշանակութիւնը բաւական
բացայայտ է եւ կ'ըլլայ աւելի բացա-
յայտ տնտեսական գործերուն զարգացումու-
 վը: Քիրքէկարդի նշանակութիւնը՝ երկրէն
գուրս, ընդունուած բողոքական աստուա-
ծաբաններէ (Պարթ) և, առաջին անկարկով
տարօրինակ կը թուի՝ կաթոլիկ աստուածա-
բաններէ: Իր գլխաւոր ջատագովը և լա-
ւագոյն թարգմանիչը գերմաներէնի, Թէո-
տոր Հէքէր կաթոլիկ մըն է: Եւ այս եր-
կրին մէջ (Անգղիա) անով շահագրգռուող-
ներու մեծ մասը կաթոլիկ են: Ինք Քիր-
քէկարդ երբեք կաթոլիկ մը չէ եղած: Լուսեորմէան ծնողներու զաւակ մըն եւ և
կրօնական պաշտօնէութեան նախատրամա-
դրուած: Ան իր ներուժ կեանքը չի փայտեց
աս ու ան աղանդներու միջեւ թափառելու,
այլ զուր պայքարի մը մէջ ինքզինքը քը-
րիստոնէութեան հետ հաշտեցնելու: Այս
պայքարին մէջ անիկա պարզեց քրիստո-
նէական հաւատքին ներքին իմաստը և ա-
նոր հետեւանքները շատ աւելի պայծառ
և սուր ձեւով մը քան որեւէ միսթիք մը,
Բասգալէն ասդին: Հոս է քրիստոնեանե-
րու վրայ այսօրուան իր ձգողութիւնը:
Կարելի է անոնց համար ըսել որ Քիրքէ-
կարդ երբեք չցանկաց Վերջնական Շնորհին
որ պիտի կատարելագործէր իր հաւատքը:
Բայց իրողութիւն է որ շատ քիչ միսթիք-
ներ (Մայսթէր Էքհարդ և Բասգալ) այն-
քան լուսաւորեալ կեդրով մը ըլլան զբա-
ժիրստոնէութեան Խորհուրդներուն վրայ:

Թուրիմացութիւն մը պիտի ըլլար սա-
կայն այնպէս կարծել թէ Քիրքէկարդ ըլ-
լար միայն քրիստոնէութեամբ զբաղած:
Իր աստիճանը աւելի ընդարձակ է: Անիկա
անհատ մըն էր, պայքարող ընդդէմ ամէն
ձգտումներու իր ժամանակին (իմաստասի-
րական, քաղաքական, մշակութային): Ան
մերժեց, այսպէս ըսելու համար, իր կրօն-
քը ամբարկակել իր մտքին մէկ գաւառին
մէջ, Բայց որքան աւելի հասկցաւ այդ
կրօնքին տարողութիւնը, այսինքն աւելի
գտաւ անկարելի ինքզինքը հաշտեցնել իր
ժամանակին ձգտումներուն որոնք տակա-
ւին ձգտումներն են մեր օրերուն: Կարճ՝

անիկա մարողական անձնապաշտն էր,
այն առումով զոր Պերտրայէվ կը գործածէ
այսօր: Ըշմարտութիւնը, պիտի ըսէր ան,
հաւատացող անհատին մէջն է քան հաւա-
տակի ունէ առաջագրութեան մէջ: Ըշմար-
տութեան ոգեկանութեան սկզբունքը անի-
կա գործածեց գիտութեան ամէն մարդի
վրայ, բարոյագիտութեան, գեղագիտու-
թեան վրայ, օրինակի համար՝ Վերջին
մարդին վրայ է որ անձնապէս դինքը կը
գտնեմ այնքան լուսաւորող: Ներսիմանյ-
նութեան (innerlichkeit) իր վարդապետու-
թիւնը իսկութիւնն է որեւէ բանաստեղծ-
կան տեղիծագործութեան իրական ըմբռ-
նումի մը:

Քիրքէկարդը միսթիք կուեցի: Բայց
վիճելի կէտ մըն է ասիկա: Որքան ատեն
որ այդ բառին ետին մենք կը հասկնանք
հաղուադէպ, գերազանց արարած մը, Քիր-
քէկարդը զայն պիտի մերժէր: Բայց կաս-
կած չի կայ որ իր փորձառութիւններէն ու-
մանք, ինչպէս կան անոնք իր Օրագրին
և ուրիշ գրուածքներուն մէջ ուղղի կամ
ներշնչեալ յարաբերութիւն մը կը մասնա-
նշեն (և ստուծոյ հետ և մենք ատիկա կըր-
նանք բնականորէն միսթիքական ընդունիլ):
Բայց Քիրքէկարդ արամբան մըն էր նաեւ,
Հէկէլի արամբանութեան մէջ հասունցած,
այն արդիւնքով սակայն որ չէր անիկա
պարզամիտ մը կամ միամիտ մը: Անիկա
ամենէն Նորին մտածողներէն մէկն է որոնք
երեւելցէ ապրած ըլլան. և թէեւ իր ըն-
թերցողներէն շատեր իրեն կը դիմեն իրենց
քրիստոնէական հաւատքը ամբապնդելու,
անիկա մէկն է որ կրնայ ուրիշներ հրապու-
րել իր մտածման տարողութիւնէն աւելի
որակով:

Քիրքէկարդը զաւակն էր բարեկեցիկ
Տանթմարքացի վաճառականի մը և երբեք
չէ ինկած կեանքը շահելու նիւթական նե-
ղութեան մէջ: Հայրը տարօրէն խիստ էր
և դաժան, մոլեռանդ մը որ աստուածած է
յանցանքի և խղճահարութեան տագնապի
մը մէջ: Քիրքէկարդ շատ տեղ կ'ողբայ իր
նախաւոր զարգացումը և կուտայ աղգա-
րարութիւններ որոնք այսօր ալ կը պահեն
իրենց՝ ուժը: Օրինակ՝

«Եթէ մանուկը չէ արտօնուած խաղա-
լու անմեղօրէն սրբազան իրերու հետ,
եթէ իր գոյութիւնը քրիստոնէական յղաց-

քին կը բռնադատուի, նման մանուկ մը պիտի առնապի շատ: Նման զարգացում մը, տղուն անմիջականութիւնը վտանգելով պիտի յանգի կամ յուսահատութեան և անձկալից սարսափի, կամ պիտի մղէ հաճոյքի հեշտութիւն ու հաճոյքի անձկութեան այնպիսի չափերով զորս հեթանոսութիւնն ալ չէ ճանչցած»:

Ասիկա կը նկարագրէ Քիրքէկարդի անձնական պարագան: Իր առաջին հակադրեցութիւնը ուղղուած էր հաճոյքի մարմաշին. բայց, յետոյ, միսթիք փորձառութենէ մը վերջ, անիկա դարձաւ սարսափի և անհկութեան վիճակի մը որմէ անիկա զանգագորէն պիտի կառուցանէ իր ոգեպաշտ հաւատքը: Ան զարգացցոյց իր Նշանաւոր երկսայրաբանութիւնը — «կամ այս, կամ այն» — այսինքն՝ կամ զեղազիտական կամ բարոյական կեանքը: Ան եկաւ այն եղբակացութեան որ զեղազիտական կեանքը զվայրենին մէջ ապրող, ինչպէս կը յորըրջէ, միշտ պիտի յանգի յուսահատութեան: Ան կը պնդէր որ ընտրութիւնը (այս երկու վիճակներուն մէջէն) է ոչ խուսափելի. այսինքն՝ եթէ չընենք զայն իբր ազատութեան (ազատ կամեցողութեան) արարք մը, ընտրութիւնը մեզ համար պիտի կատարուի միտքի մղումներով, մեր անգիտակիցին կամ անանձն անձին ներսը (impersonal self): Նման երկսայրաբանութեան մը անխուսափելիութենէն կախում ունի Քիրքէկարդի ամբողջ իմաստասիրութիւնը: Անձնապէս ես չեմ հաւատար որ ընտրութիւնը ազատ ըլլայ: Քիրքէկարդի պարագային անիկա (ընտրութիւնը) հանգամանաւոր կերպով մը պայմանուած էր մանկութեան գէպքերով, ֆիզիք իր հիւշանդութեամբ և իր ներգիւղ մեղամաղձութեամբ: Իր իմաստասիրութիւնը, իր անսերուն և խորութեանց մէջ գեղեցիկ, կեանքի բոլոր բանաստեղծական և եղբայական երեսներուն վրայ այնքան զգայուն, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ վստահացում սա ներսէն տառապանքին: Բայց Քիրքէկարդ իր մագոթեմով ընդգրառուած ապրեցաւ: Իր սիրային տուամը «բարոյագիտական» խղճահարթի իւրով, պարզապէս մեզ կը յայտնէ թէ ինչ քմայական բարձունքներու կրնան հասնիլ մարդկային հոգիին շեղումները, զառաժանեցողութիւնը: Թէ ի վերջոյ անոնք կըր-

նան առաջնորդել «կրօնական բացարձակին», պարագայ մըն է որ հազիւ կ'արգարացնէ ուրիշի մը զգացումներուն անխուստ զօհաբերումը: Քիրքէկարդի անձնական մեկնաբանութիւնը (շատրոնէն մէկը) էր, «կամ ինքզինքը նիստի վայրագ շեղումներու կամ բացարձակ կրօնազգածութեան մը մէջ որ տարբեր է ըլլալու քահանաներու կրօնքէն»: Որակումը նշանակալից է: Քիրքէկարդի ներուժ ոգեպաշտութիւնը, կրօնական իր փորձառութեանց խորութիւն անկեղծութիւնը զինքը առաջնորդեցին վերջ ի վերջոյ կազմակերպուած եկեղեցիին հետ դառնազոյն բախումի մը: Ան խուսափած էր մէկ երկսայրաբանութենէն, գտնելու համար միայն երկրորդ մը, կամ Քրիստոսը կամ Եկեղեցին:

Քիրքէկարդ մտածման նոր աշխարհ մըն է, հազուադէպ իմացական բարեխառնութիւն մը որուն մէջ մենք վտանգով կ'ապրինք, ինչպէս զգացած են ատիկա շատեր իրենց գոհունակութեան տոյժովը: Իրմէն ոչ մէկ զիրք այս համարութիւնը կը լուսանորէ որքան իր Stages on Life's Way, «կիրքի պատմութիւնը», երկար օրագրի մը ձեւով, որ Քիրքէկարդի անձնական սիրոյն մտերմիկ, ներքին զեկոյցն է, աստիճան առ աստիճան: Այս օրագիրը կը կանխէ In Vino Veritas, համարադրութիւն մը խնդրի մը, Պլատոնի Symposiumին եղանակով ու չէ անարժան բաղդատուելու այս գերագոյն գլուխգործոցին: Օրագրէն առաջ կայ Նաեւ «Ամուսնութեան օրէնքը գնալով ցրտաշունչ ցրտաշունչ ցրտաշունչ» գլուխ մը, վաւերաթուղթ մը ասիկա ուր մի ոմն դատաւոր վիշիւր մը կը պատասխանէ խնդրի ընթացքին եղած առարկութեանց: Խնդրքը արդէն պաշտպանողական մըն է ընդդէմ սա իրողութեան որուն համեմատ սիրային յարաբերութիւնը մարդիկ կը պահեն մակերեսային կամ ըզզայարանական մակարդակի մը վրայ: Պիւնը ներկայացուած է իբր ամենէն հրապուրելի ուժը երկրի ու երկնքի մէջ. բայց այրը պէտք է պարտաւոր այդ խաղէն: Բարձրագոյն բանը զոր կին մը կրնայ ընել էրիկ մարդու մը, զալն է անոր տեսիլքի աստիճանին, յարմարագոյն վայրկեանին. բայց թէ անիկա չի կրնար ընել այս բանը, ասիկա բարեքն է ճակատագրին: Այն աստիճան

կուգայ միւս մեծագոյն բանը զոր կին մը կրնայ ընել երիկամարդու մը, ու աստիկա, կանուխ կամ ուշ՝ անոր անհաստատարիմ ըլլալը: Այս ամենէն հասկցուելիքը ան՝ որ այս տեսակէտէն, ժխտական յարաբերա- կանութեան մէջ միայն կին մը կարող է այդ ընել իտէլօրէն ստեղծագործ: Դատաւոր վերիկամը կը պարզէ շատ տարբեր տեսակէտ մը ու իր գիտողութիւնները կը կազմեն ա- մուսնական երանութեան վրայ երբեւիցէ գրուած գեղեցկագոյն և խորագոյն պաշտ- պանողականը, և ինչպէս Բարդմորի վանքին մէջ որ մը պարզուած է, այս նիւթը մէկն է ամենէն դժուարը և անտեսուածը բոլոր մեծագոյն նիւթերէն: Ամուսնութիւնը հաս- տատուօն է սիրոյ, վճռապէս կատարուած. աւելի ճիշդ իր ալլակերպութիւնը: «Սիրոյ ճամբան թեթեւ է նման օտքին որ կը պա- րէ մարդին վրայ: Բայց վճռականը, որու- չումը կը պահեն յոգնած մարդը այնքան որ պարը սկսի նորէն: Միայն ամուսնու- թեան հասցացումը արժեքը այսպէս խորունկ գնահատելով է որ մեզի կը տրուի չափել եղբրական իմաստը Գիրքէկարդի անձնա- կան հրաժարումին: Վասնզի, ճիշդ՝ ինչ- պէս որ դատաւորէն ներկայացուած բա- րոյագիտական աստիճանը շատ անդին է սիրային (erotique) աստիճանէն (որուն վը- րայ կը խօսին խնջոյքին մասնակցողները), այնպէս ալ բարոյագիտական աստիճանէն աւելի անդին է կրօնականը որուն կը մըզ- ուէր Գիրքէկարդ, տեսակ մը զիւային կա- տաղութեամբ: Ան շատ կ'ախորժէր ինք- զինքը բաղդատելէ Բէրիանտերին որուն համար կ'ըսուէր թէ կը խօսէր իմաստունի մը նման ու կը գործէր մենազարի մը պէս: Թերեւս աւելի յարմար է զինքը նմանցը- նել Ապելլարին, որուն «պարագան» հմայած էր զինքը, բայց որուն մասին չարկա- ծախնդրեց երկար գրելու: Գիրքէկարդ Ա- պելլար մըն էր, այսինքն Աստուծոյ ձօն- ուած մարդ մը, որ գիմադրեց սակայն իր Հէլիոգլին փորձութեան: Պատահարը թէ անիկա քահանայ մը էր, կը դժուարացնէ միայն արգարացումը իր բարբիքին, իր նշանը բեկանելով, մասնաւորաբար անոր համար որ Ռէժինա համեմատաբար պարզ աղջիկ մըն էր առանց կրօնական անմիջա- կանութեան (immediary) զգայաբանքի մը, որով միայն կը բացատրուէ նման անմարդ-

կային վարմունք մը: Զէ կարելի կ'սկա- ծիլ Ռէժինայի վրայ Գիրքէկարդի սէրէն. — Օրալիքը յայտնութիւնն է չարչարուած ու պատռուած միտքի մը. ու ինքնահա- յեցութեան (introspection) և վերլուծումի իր ներութեան մէջ մեզ կը յիշեցնէ Բրուս- տը: Կ'ընդունինք որ գիրքը երկար է և յոգնեցուցիչ, գրուած՝ տրամաբանական այն երկարաբանութեամբ որուն համար պատասխանատու կը նկատուի Հէկէլը: Սակայն և այնպէս անիկա նուաճող շա- հեկանութիւն մը ունի ոչ միայն սիրային յարաբերութեան վրայ իր ախտաճանաչու- թեամբը — իր գլխաւոր քեման — այլ նաեւ իր սուր շեղումներովը, բնութեան, բնազանցութեան, բանաստեղծութեան, ե- րաժշտութեան, մարդկային տառապանքին և մարդկային ուրախութեան վրայ իր նը- կատողութիւններովը, ամէն էջի հանդիպե- լի: Գիրքէկարդը կարդալ սկսել, նաւ առ- նելու կը նմանի երկար ճամբորդութեան մը համար. ճամբորդութիւն որ պիտի ըլ- լայ գժուարին և վտանգաւոր, բայց որ իր վախճանին այնպիսի վարձատրութիւն մը ունի որ այդ պատահական բոլոր յոգնու- թիւնները երկայն կը մոռցուին:

HERBERT READ

(Վերջը յաջորդով)

ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԱՁԴ

ՍԻՄՆ-ի բաժանորդներէն յատկապէս կը խնդրուի պատասխանել մեր պարտուց ծանուցագրերուն, կարելի փութով փա- կելով իրենց բոլոր յետնեւ պարտքերը, 1948-ի տարեմուտէն առաջ:

ԳՐԱՆՈՍԱԿԱՆ

ԿԱՐՄԻՐ ԱՍՊԱՏԱԿԻ ՕՐԱԳՐԷՆ

(ՊԱՏՄԱՌԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ)

ԱՆԴՐԱՆԻՆԻ ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ

ՅՊ. ՊԱՏՔԱՐ, 1947 ՊԱՍՏՈՆ

Ա. Անդրէասեանի երկրորդ այս հատորը՝ շարունակութիւնը կարելի է նկատել առաջինին, (Սպիտակ Արգարութիւն), գաղափարի, խորքի և արտայայտութեան այն սեռն և սերտ նմանութեանը համար, որ զանոնք կ'առնէ իրարու:

Անհատաստութեան և անարդարութեան կարմիր աղաղակն է տիրապետող գիծը Անդրէասեանի գրականութեան, անհատաստ պայքարը հարուստի և աղքատի, իրաւի և անիրաւի, մարդկայինն և անմարդկայինն միմե: Իր գրքին 165 էջերը պատմութեան են բաղդազուրկ մարդերու, կեանքի քաղաքացիներն յանձնուած և անոր անգութ և անարդար հարուածներուն ենթակայ: Իսկ «կարմիր Ասպատակի Օրագրէն» մասը, որ գրքին վերջին կէտը կը գրաւէ և հատորին կուտայ իր անունը, սրտառու և հերոսական պայքարն է ուսս փաթիթգանձու, վատշուէր, անգութ ու անմարդկային նացիներուն դէմ:

Անդրէասեանի ոճը տաք է, հոնտութեան կրակի լաւագոյն տուրքերով, և սովորական ընթերցողը կ'առաջնորդէ հե ի հե իր նիւթերու տրամային: Թէ այս անգամանքը իրաւ արուեստի պահանջներուն մօտ որքան խնդրական կը դառնայ, չենք մանրամասներ, թէ և պիտի ուզէինք որ արուեստին զիտակ ընթերցողն ալ հաճ ձգուէր այդ գետնին վրայ, վասնչի՞նչ մարտ արուեստի գործին նկարագրին է խօսիլ պարզին ինչպէս մշակուած մտքին նոյն տաքութեամբ և խռովքով:

Անդրէասեանը ճիշդ մ'ունի կարկառուն և տպաւորիչ ընծայելու իր արտայայտութիւնները, գծելով ցնցիլ պատկերներ եւ սրբ լեզունէն ընտրուած իր թափանցիկ բառերուն հաղորդել իր սրտին կրակը: Նոր ըլլալու իր ձգտումը քիչ յաջողութեամբ

պսակուած է ինչպէս նախորդ, նոյնպէս երկրորդ այս գործին մէջ:

Անդրէասեան կը կարծէ թէ իր կամքը և արգասաւոր երեակայութիւնը պիտի բաւէին իրեն զինք պաշտպանելու, արուեստի ձեռնարկ մը յաջողութեամբ իրագործելուն մէջ, որուն իբր ապացոյց կը նկատենք «կարմիր Ասպատակի Օրագրէն» պատմութեանը շարքը, այնքան դժուար նուաճելի ձեռնարկ իրապաշտ պատմողի մը համար: Անդրէասեան կը թուի թէ չի մտահոգուիր այդ անպատեհութեամբ, հաւատալով իր ոճի կրակին, որմէ ելած գոյը երեւմէն էր ծածկէ իրականութիւնը իր ներքեւ: Մենք հակառակին պիտի փափաքէինք:

Իր գաղափարաբանութիւնը, քանի որ պէտք է այս բառը գործածել այլեւս ամէն կարգի համոզումներ պիտակելու համար, կը անանի մեր ժամանակի ծանրագոյն տագնապներով, գասակարգային պայքար, ուժ ժիմնեցու բախում և հայօրէն ապրուած ծանր փորձառութեան մը փաստը որ երեւան կուգայ արդարութեան մահնախորունկ ծարաւէ մը: Գաղտնիք չէ որ գաղափարները պատմութիւն մը մէջ կրնան վերանայել կեանքին: Անդրէասեան եթէ չէ շահած իր գաղափարաբանութեամբ բայց չէ ալ վնասած՝ զանդիւր իբր յատակ ծառայեցնելով իր կառուցութեանը: Արուեստի գործը սակայն ամէն բանէ առաջ արուեստի գործ է: Զգտումը անխուսափելի՝ կեանքին ինչպէս արուեստին մէջ: Արժանիքը հոն է երբ այս երկու հիմնական կրթանքները չեն առանձնաւոր կտորին մէջ, իրենք զիրենք առանձինն ուշագործութեան բարձրացնելու աստիճան, այլ միաձուլուին, կազմուի համար այն մեծ ներդաշնակութիւնը որ կեանքին է և արուեստին:

Ս. Ա. Յ.

ՆԵՐԳԱԼԹ ՊԱՂԵՍՏԻՆԷՆ

Այս սարի եւս, Սփիւռքի զանազան կեդրոններէն, շարունակուեցաւ ներգաղթը եւ հայ-
րենակաւոս բազմութիւններ փոխադրուեցան Հայաստան:

Ասոնց կարգին՝ Սիոն ուրախութիւնն ունի ողբեր մաղբերու Պաղեստինահայ շուրջ հա-
զար երկուհարիւր հայրենադարձներուն, որոնք ուխտաւորի խանդավառութեամբ, ուրախութեան
երգեր հնչեցնելէն ուղղուեցան դէպի Հայրենիք, ծիծաղի եւ անսահման քնիւրութեան վերածած
իրենց սարիներու տօնութիւնը: Վազեցին անոնք միանալու իրենց բախակիցներուն՝ վերակեր-
եցու Հայրենի օճախը եւ միացնելու իրենց ուժն ու խելքը Հայրենիքի մէջ անհն օր նոր ա-
րիւնքներով վերածող մեծ գործին:

Բաժանումները առհասարակ ժխտը ինչ մը ունին, սակայն հայրենադարձը եւ զայն կազ-
մող կարաւաններու երբը, բաժանումը ըլլալի աւելի՝ միացումն է այն մեծ զանգումին ու եր-
կին, որոնցմէ ժխտը օր մը բաժնուեցան, անոնք հիմա քաղաքասէկ այս առիթով, կը վերա-
դառնան վերսին իրենց հայրենի տունը, մեր աւետեաց երկիրը:

Մեր բոլորի զգացողութեանը մէջ, այս տօնում օրերու մէջէն մանաւանդ, չկայ աւելի
արտայայտիչ տեսարան, քան մտասեփի պատկերը հազարաւոր ուժերու, մտադին միկնչեւ տարիա-
ւորը, որոնք կիչնան ճանաչայ այսպէս, մեր դարաւոր սպասումը պատկերու Հայրենի հողին ան-
պատեղի հնչալին մէջը: Հայ Հայրենասիրութիւնն է անկիւս, կրօնքի մը նման հզօր եւ Աստու-
ծոյ նման անմեռ:

Այս կարգի մեծ բաժանումներուն առիթով՝ մեր ժողովուրդը իր երգը ունի, փոխ կ'առ-
նենք զայն ու կ'ըսենք իրեն.

Կայներ ենք գալ չենք կարող,

Լեցուեր ենք լալ չենք կարող:

Դո՛ւք բոլորդ հայրենակաւոս եղբայրներ եւ քոյրեր, տարիներով ձեր հոգիին ու նայածիին առ-
ջեւ միշտ վառ պահեցիք ձեր օճախին բոլոր եւ ճրագին յոյսը, զոր օր մը անուպայ ձեռքեր գա-
զանօրէն փորձեցին մտել, հակառակ օրերու փոքորիկին ու մշուշին: Հայրենի հրաւերը ձեր
հոգիին ու մէջին, ձեր արիւնքին հրաւերը եղաւ:

Եւ մի՛ նայիք, երջանիք մարդեր եւ չեն նայիք. եթէ պիտի նայիք, յիշեցու հաւառ միայն
զնեց Սփիւռքի բացասաններուն մէջ մնացող ձեր հարազատները:

«Աստուած այց արար ժողովրդեան խումբ» կ'ըսէ Ս. Դիրքը: Մտածեցիք եւ պիտի զգա-
ք եւ այս պագաւոր իրաւ է այսօր եւ կը գործադրուի ձեր նկատմամբ:

Ասկէն ժողովուրդը խորհուրդ մը ունի, գրուած, ծածկուած: Հայոց Հայրենիքն է այդ
խորհուրդը, զոր այս առիթով դուք անգամ մը եւս կը կարդաք ձեր հոգիին մէջ, եւ իր մեկ
մեկ գործառուրները այդ խորհուրդին, կ'երթաք շեցնելու ձեր դիւր մեր անուշ Հայրենիքին մէջ:

Վեց հարիւր տարի է որ մենք գերի ենք, անտէր, անհայրենիք, այսօր դուք բոլորդ Սա-
վեսական խաղափառի հէ, Հայրենիքի քնակիչ, Բոլորդ՝ պատմին, երիտասարդ ու ծեր՝ այսօր ան-
գամ մը եւս կը ծնիք, եւ ձեր տարիները հաշուեցիք Հայրենիքը մտած օրէն: Այս նաւը Նոյան
տապանն է որ ձեզ կը քանի Արարտիւն, փրկելով Սփիւռքի կորսեալն ցրեղեղներէն:

Հայրենիք կ'երթաք, երանի ձեզ օր կ'առնուի ու սիրտաւ ու խիստ կ'երթաք դէպ Արարաւ
ինչպէս կ'ըսէ քանասեղծը: Հայրենիք, Հայրենիք, սկիզբը մեր բոլոր ուրախութիւններուն եւ
տօնութիւններուն, աղբիւր մեր յոյսերուն եւ երազին: Քեզմէ հեռու մենք միայն տօնութիւն
ունինք մեզի բաժին: Հայրենիք, Հայրենիք, դուն մեր ցեղին յաղթանական յոյսը եւ ապա-
սան, պաշտօնի Հայրենիք:

Տօնում քայց ուրախ զգացումով ողբեր կը մաղբենք Պաղեստինահայ մեր հայրենադարձ
եղբայրներուն, իրենց մարքեցով Աստուծոյ պահպանութիւնը եւ Հայրենիքին քաղիքը. կրկնելով
նոյն ասէն Հայ ժողովուրդի սիրտէն թխած երգը՝

Կայներ ենք գալ չենք կարող,

Լեցուեր ենք լալ չենք կարող:

Ս. ՅԵԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՈՐՍԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

● 4 Հոկտ. Եր. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ս. Թագաւորեանց Մայր Տաճարի Աւագ Ահալանին վրայ, ի հանդիսաւ հոգւոց Երուսաղէմի հայրենազարմ ազգայնաց համայն նշնչեցւոյց: Պատարագին էր Հոգ. Տ. Թովհանէն Արք. Էթիօփէան: Յաւարտ Ս. Գատարազի մասնաւոր Հոգեհանգստեան պաշտօնն ևս կատարուեցաւ: Ներկայ էին Հայրենիք վերադարձողներէն շատերը, և բոլորն ալ Ս. Հաղորդութիւն առին: Ներկայ էր Ամեն. Ս. Գատարաբը Հայրը: Վէյր մերսէն առաջ, քարոզեց յատկապէս ներդաշնակներուն, ընարան ունենալով ԺԹ. Սաղմոսի առաջին չորս տունները. և Նախագահեց Հոգեհանգստեան պաշտօնին:

● 5 Հոկտ. Կիր. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, մեր վերնատան Ս. Գողգոթայի մատարան մէջ: Պատարագին էր Հոգ. Տ. Գարգեւ Վրք. Վրթանէսեան:

● 6 Հոկ. Բշ. — Ամեն. Ս. Գատարաբը Հայրը ընկերակցութեամբ Գառ. Տնօրէն Ժողովի անդամաց, Ժառանգաւորաց վարժարան գնաց և կատարեց զարգացական վերամուտի բացումը: Տնդի ունեցաւ աւանդական՝ հրօնական կարմ պաշտամունքը, ապա Ս. Գատարաբը Հայրը խօսքը ուղղեց ոսկերան — արքայազներուն և զպիւններուն — ի յնչեցելով անոց վարժարանի սրբազան նպատակը ու իրենց պարտականութիւնը:

● 7 Հոկտ. Գշ. — Ամեն. Ս. Գատարաբը Հայրը ընկերակցութեամբ Գառ. Տնօրէն Ժողովի անդամաց, Ս. Թարգմանչաց վարժարան գնաց և առաւօտեան աղօթքի պահուն կատարեց Նախահրթարան և Մանկապարտեզի վերամուտի բացումը: Ս. Գատարաբը Հայրը երկու բաժիններուն մէջ ալ օրհնեց ներկաները և խրատական խօսեցաւ աշակերտութեան:

● 10 Հոկտ. Բուր. — Երեկոյին, ըստ իրաւական կարգի և սովորութեան, Միաբանութիւնը պաշտօնական երթով Լիպոսց քաղաքային Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ գնաց և հոն կատարեց Երեկոյեան պաշտամունքը, եւ Ս. Գէորգի տունին Նախատեսակը:

● 11 Հոկտ. Եր. — Ս. Գտարի տունին առթիւ Առաւօտեան պաշտամունքը կատարուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ, իսկ Վրանկունքէն սկսեալ՝ դաւթին մէջ, Ս. Գէորգի սեղանին առջև: Վրանկունքին ատենին Նախագահեց Ս. Գատարաբը Հայրը: — իսկ, Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ՝ Լիպոսց Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ մէջ:

— Ըստ աւանդական սովորութեան, այս տարի եւս Ս. Գէորգի տունը մեր Ռեւիւի վանուց Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ մէջ կատարուեցաւ մեծ հաւգիստութեամբ: Բազմաթիւ ուխտաւորներու ներկայութեամբ Ս. Աթոռէս Ղրկուած էր Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրք. Արքամանեան:

Շաբաթ օրուան Ս. Գատարազը մատուց Հոգ. Տ. Թարութիւն Արք. Մուշեան: Երեկոյեան կատարուեցաւ Նախատեսակ վարագայ խաչի եւ շէկուն, ինչպէս նաև մատարուեցին: Կիրակի առաւօտ Ս. Գատարազը մատուց Թոպալէի և Ռեւիւի առժամեայ տեսուչ՝ Հոգ. Տ. Բարգէն Վրք. Ապատեան, իսկ Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրք. քարոզեց: Զինի Ս. Գատարազի դարձեալ տեղի ունեցաւ մատարուելը: Մատուցու ուխտաւորներուն թիւին էր 35, իսկ աքաղաղներունը՝ 7: Ուխտաւորներէն 7 հատը Ղրկուեցան Հայֆա, Հայաստան ներգաղթող ազգայիններուն բաժնետեղւո համար: Երեկոյին, Ս. Գատարաբը Հայրը՝ պաշտական երթով և ի գլուխ Միաբանութեան, շրջաւարտուող մասը գործեց Ս. Թարութեան Տաճարը: Ուխտի արարողութենէն յետոյ կատարուեցաւ Երեկոյեան պաշտամունքը և Նախատեսակը մեր Գողգոթայի մատարան մէջ, Նախագահութեամբ Ս. Գատարաբը Հոգ:

● 12 Հոկտ. Կիր. — Տօն վարագայ Ս. Խայիմ. Առաւօտեան պաշտամունքը կատարուեցաւ Ս. Թարութեան մեր Գողգոթայի մատարան մէջ, իսկ հանդիսաւոր Ս. Գատարաբը Գրիգորի Ս. Գերեզմանին վրայ: Պատարագին էր Հոգ. Տ. Սուրբն Վրք. Քեմանեան. քարոզեց՝ Հոգ. Տ. Նորայր Վրք. Գողգարեան, ընարան ունենալով Վալ ինձ քաւ լիցի պարծել ըայց միայն ի խաչն Տեառն մերոյ Յիսուսի Գրիգորի (Գաղ. 2. 14):

Զինի Ս. Գատարազի, կատարուեցաւ Վէյրապատեան մայթանքը Նախագահութեամբ Ս. Գատարաբը Հոգ:

— Երեկոյին, Ամեն. Ս. Գատարաբը Հայրը ընդունեց պատրիարքարանի սրահին մէջ Հայրենիք վերադարձողները: Ներգաղթի Թանձնաժողովի Ատենապետ Գ. Բիւզանդ Սեմէրեան, յանուն ներգաղթողներուն Ուղեղծ կարգաց և Ս. Գատարաբը Հայրը պատասխանեց յուղեւած շնորհով, օրհնեց բոլորին՝ շնորհակալութեամբ խօսեց ներքով: Ներգաղթողները կարգաւ համարներէն Ամեն. Ս. Գատարաբը Հոգ Ս. Ալը, ու մեկնեցան միութարուած զգացումներով:

● 17 Հոկտ. Ուր. — Կէտքէ առաջ, Երուսաղէմի առժամեայ կառավարիչ Գր. Տալիլի՝ ընկերակցութեամբ կառավարչատան առաջ քարոզող Գր. Գաւարչի, այցելութիւն տուաւ Ամենապատիւ Ս. Գատարաբը Հոգ: Ընդունուեցան պատրիարքարանի սրահին մէջ և պատուաւորեալներ:

Ս. Աթոռոյս Կիւլպէնկեան Մատենադարանը անցեալ ամիս բոլորեց իր տասնեւ հսգամեակը, սկսեալ իր բացումի օրէն:

Ուրախ ենք յայտնելու որ այս ժամանակաշրջանին Մատենադարանը հետզհետէ կրցաւ արժեւորել ինքզինք ու իր տեսակով առաջնակարգ դիրք՝ մը՝ զրաւել, ինչպէս է ան ներկայիս բովանդակ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ: Պարագայ մը այս՝ որ սահմանուած է յաւերժացնելու յիշատակը Լուսահոգի ու Երանեալ Դուրեան Պատրիարքի, որ ներշնչողը եղաւ այս Հաստատութեան, նոյնատեմ եւ փառաւորելու անունը Մեծ Բարերար Վսեմ. Գալուստ Պէյ Կիւլպէնկեանի, որ պատկառելի նուիրատուութեամբ մը արծանացուց զայն Սիոնի նուիրական այս բարձունքին վրայ:

Երանի՛ անոր որ յիշատակ մ'ունի Սիոնի վրայ...

Տասնեւհինգ տարուան այս շրջանին, Մատենադարանը կարելի իր նպաստը բերաւ բոլոր անոնց որ դիմեցին իր հատորներէն օգտուելու եւ լուսաւորուելու, սորվելու եւ սորվեցնելու: Ու կը շարունակէ ան նոյնը ընել հետզհետէ աւելի ճիշտացած տուեալներով եւ լաւագոյն պայմաններով ու յարմարութիւններով, որոնք ձեռք բերուած են ու կը բերուին Ս. Աթոռոյս Ազնուական Բարերարին օժանդակութեամբ եւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ու Տնօրէն Ժողովոյ բարեհաճ կարգադրութիւններով: Վասնզի Ս. Յակոբեանց Մենաստանը կ'ուզէ հաւատարմօրէն հետեւիլ իր դարաւոր աւանդութեան ու մնալ իրբեւ մէկը Հայութեան լուսատու կեդրոններէն եւ Հայ Մշակոյթի արժէքներուն գանձապահը՝ միջազգային ու սրբազան այս քաղաքին մէջ:

Այս առթիւ Նորին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր արտօնութեամբ կը յայտարարենք.

- 1) — Եթէ կան անձեր կամ Միութիւններ որ գիրքերու կամ թերթերու հաւաքածոներ ունին ու կ'ուզեն վաճառել զանոնք՝ Թող հաճին զրել մեզի եւ ներկայացնել իրենց պայմանները:
- 2) — Կը խնդրենք բոլոր գրողներէն ու հրատարակիչներէն որ բարի ըլլան իրենց հեղինակութիւններէն կամ հրատարակութիւններէն գոնէ մէկական օրինակ ղրկել յատկապէս Մատենադարանին, անկախաբար ՍԻՈՆ ամսագրին ղրկուածներէն:
- 3) — Գրասէր յարգոյ հասարակութեան կը ծանուցանենք թէ Մատենադարանը բաց է ամենուն առջեւ անխտիր, ամէն օր որոշ պահերու մէջ:

ՏԵՍՈՒՋ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ
ՏԻՐԱՅԲ ՎՐԻ. ՏԵՐԱԿԵՇԱՆ

Մատենադարանի վերաբերեալ ոեւէ առաքում կամ թղթակցութիւն ուղղել հետեւեալ հասցէին. —

GULBENKIAN LIBRARY
OF THE
ARMENIAN PATRIARCHATE
JERUSALEM (PALESTINE)

Կը ծանուցանենք եկեղեցասեր Հայ հաւատացեալներուն թի
Կիրակի, 30 Նոյեմբեր 1947, Ս. Յարութեան Տաճարէն պիտի
ձայնասփռուի Հայկ. Ս. Պատարագի արարողութիւնը, առաւօս-
եան ժամը 10-11:

ՄՕՏ ՕՐԷՆ ԼՈՅՍ ԿԷ ՏԵՍՆԷ

ՇԱՐԱԿԱՆՔ ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ
ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆՔ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ
ՄԵԾԱՑՈՒՍՅԷՔ, ՇԱՐԱԿԱՆՔ ԽԱԶԻ
ԵՒ ՀԱՄԲԱՐՁԻՔ ԵՒԱՅԼՆ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ Է

ԺԱՄԱԳԻՐՔ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵԼԵՑԻՈՅ
ԱՐԱՐԵԱԼ
Ս. ՍԱՀԱԿԱՅ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ
ԵՒ
ՄԵՍՐՈՊԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ
ԳԻՒՏՈՑ ՍԻ
ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻՈՅ

Ջ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE